

Vesting*visie* 2010-2025

Gemeente Maastricht

Vesting*visie* 2010-2025

Naar een integraal beleid voor de vestingwerken van Maastricht

Gemeente Maastricht

VOORWOORD

Maastricht is als vestingstad ongekend. Bijzonder voor Nederland, maar zelfs ook in Europese begrippen. Nergens is zoveel materiaal zowel boven- als ondergronds bewaard gebleven. Niet uit één bepaalde periode maar door 15 verschillende eeuwen heen, zodat een unieke staalkaart van de militaire geschiedenis kan worden getoond. Daarnaast zijn de diverse linies en bouwwerken bepalend voor de structuur en identiteit van de stad Maastricht. Hoewel Maastricht landelijk niet echt bekend staat als vestingstad is de stad wel degelijk uniek als het gaat om de aanwezige vestingwerken.

Om dit in de toekomst te handhaven en te verbeteren, staat behoud en beleefbaar maken van het militair erfgoed centraal in deze vestingvisie.

Als je het over de vesting van Maastricht hebt, spreek je automatisch over landschapsstructuren waar de groene component onlosmakelijk mee verbonden is. De natuurwaarden vormen een belangrijk ecosysteem in, op en nabij de vestingwerken met meer dan 50 beschermde planten- en diersoorten. Deze natuurwaarden kunnen versterkt worden door onder andere het uitbreiden en verbinden van biotopen.

De vestingwerken vragen dan ook om een zorgvuldige en integrale aanpak onder andere in ruimtelijke planontwikkeling, landschapsvisies, toeristische benadering en regulier groen- en muurbeheer.

Dit is waarom Maastricht deze Vestingvisie heeft opgesteld die toekomstgericht, pro-actief en inspirerend is.

In de visie wordt inzichtelijk gemaakt wat de huidige stand van zaken en de waardering van de vestingwerken is en welke aanpak en uitgangspunten er van toepassing zijn op de vestingwerken. In drie thema's behouden, beleven en betekenis geven worden mogelijke ambities verwoord als inspiratiebron voor de toekomst. Daarnaast wordt onderzocht op welke manier toerisme, educatie en recreatie een rol bij de vesting kunnen spelen.

Aansluitend op de visie zal een tweejaarlijks uitvoeringsprogramma worden opgesteld waarin de onderhoudsopgave en de mogelijke ambities worden uitgewerkt. Het wegwerken van grote restauraties en het verwezenlijken van ambities is alleen mogelijk met steun van Europa, Rijk, Provincie en overige instanties en maatschappelijke organisaties. Laat deze visie een speerpunt zijn voor de toekomst waarmee de lobby voor de vesting Maastricht kan worden verstevigd.

Tot slot wil ik mijn dank uitspreken aan de stichting Maastricht Vestingstad, de stichting Menno van Coehoorn, het Centrum voor Natuur en Milieu Educatie, de Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen, Natuurmonumenten, IVN Vereniging voor Natuur- en Milieueducatie en de VVV Maastricht voor de constructieve bijdrage in het tot stand komen van deze visie. En daarnaast dank ik de voormalige wethouders Monumenten en Archeologie Wim Hazeu en Jim Janssen voor hun inzet omtrent dit thema.

Had de vesting van oorsprong het doel buitenstaanders uit de stad te weren, nu is het doel de aantrekkingskracht van de vesting als waardevol cultuurgoed te vergroten.

Maastricht, december 2010

GERDO VAN GROOTHEEST, WETHOUDER MONUMENTEN, ARCHEOLOGIE EN NATUUR

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	3
1.1	Aanleiding, opzet en doel	3
1.2	Maastrichtse Vestingwerken	4
1.3	Stedenbouwkundige structuuranalyse	6
1.4	Natuur in, op en nabij de vestingwerken	9
1.5	Maastrichtse uitgangspunten	12
2	Inventarisatie	17
2.1	Inventarisatie onroerend militair erfgoed	17
2.2	Inventarisatie natuur	19
2.3	Waardering van de vestingwerken en overig militair erfgoed	22
3	Inspiratiebron, mogelijkheden en kansen	33
3.1	Toekomstmogelijkheden per deelgebied	33
4	Beheer en Onderhoud	53
4.1	Eigendomssituatie	53
4.2	Organisatie en coördinatie	53
4.3	Huidige staat van onderhoud	54
4.4	Monitoring groeninventarisatie	55
4.5	Onderhoudswerkzaamheden	56
4.6	Gedragscode groenbeheer	59
4.7	Consequenties	60
4.8	Mogelijke financieringsbronnen	60
5	Erfgoedpromotie, toerisme en educatie	62
5.1	Huidige situatie	63
5.2	Septentrion-project	63
5.3	Culturele Biografie	63
5.4	Culturele Hoofdstad	65
5.5	Potenties en mogelijkheden	65
6	Van visie naar praktijk	67
6.1	Inleiding	67
6.2	Visie en uitvoeringsprogramma	67
6.3	Juridische instrumenten	67
6.4	Communicatie	67
6.5	Financiële doorkijk	67
6.6	Aansluiting bestaande projecten	68
6.7	Tot slot	68

Bijlagen (deze vindt u op www.maastricht.nl/vestingvisie):

1. Historische paragraaf
2. Inventarisatielijst vestingwerken
3. Inventarisatiekaart vestingwerken
4. Inventarisatie beschermde planten- en diersoorten
5. Waarderingstabellen
6. Beleidsvisies en projecten in andere steden
7. Onderhoudsleidraad
8. Definities en begrippen
9. Overzicht van literatuur en onderzoeken
10. Inspiratiekaart vestingwerken

Restant van de eerste stadsomring aan het Lang Grachtje

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding, opzet en doel

De vestingvisie is een van de actiepunten uit de beleidsnota 'Springlevend Verleden'. De behoefte aan een integraal beleidsdocument voor de vestingwerken van Maastricht komt voort uit het feit dat tot nu toe de vestingwerken slechts fragmentarisch in plannen aan de orde komen. Er wordt ad hoc beleid gevoerd en onderhoud aan de vestingwerken wordt niet structureel uitgevoerd. Deze vestingvisie heeft dan ook als doel de vestingwerken meer integraal te benaderen. De restanten van de stadsommuringen als ook de later aangelegde vestinglijnies bezitten een duidelijke samenhang en zijn veelal als aaneengeschakelde structuur herkenbaar gebleven. Deze samenhang wordt door dit document ook op beleidsniveau in kaart gebracht. Daarnaast maken de natuurwaarden integraal onderdeel uit van de vestingwerken en vormen zij een zelfstandig en bijzonder ecosysteem.

De vestingvisie bestaat uit twee onderdelen. Een visie met daaraan gekoppeld een tweejaarlijks uitvoeringsprogramma.

In de visie is op het gebied van cultuur en natuur een overzicht gegeven van de betreffende onderdelen, er is een waardering gemaakt en een historische context en analyse gegeven. Daarnaast zijn de aanpak en uitgangspunten ondergebracht in drie thema's: behouden, beleven en betekenis geven.

Behouden: Hierbij gaat het vooral om het behoud van de bestaande situatie, waarbij onderhoud, restauratie, natuurbeheer en natuurversterking, alsmede documentatie een belangrijke rol spelen.

Beleven: Hierbij gaat het vooral om het versterken van de toegankelijkheid, herkenbaarheid en samenhang door bijvoorbeeld onderdelen te accentueren, markeren, verbinden of verknopen.

Betekenis geven: Hierbij gaat het vooral om de interpretatie van de vestingwerken en de actuele betekenis van wat je ziet. De bestaande kennis dient verspreid en uitgedragen te worden door middel van toerisme, educatie en recreatie, waardoor de identiteit wordt vergroot.

In de visie zijn de kansen en bedreigingen voor de vestingwerken van Maastricht in kaart gebracht. Hierdoor wordt duidelijk op welke plaatsen op korte termijn tot actie overgegaan kan worden en waar de

prioriteiten liggen. Een scala aan activiteiten, mogelijkheden en potenties zijn zichtbaar gemaakt voor de langere termijn en kunnen als inspiratiebron dienen voor de toekomst.

Om de potenties en ontwikkelingsmogelijkheden van de Maastrichtse vestingwerken tot ontplooiing te brengen moeten deze op een goede manier afgestemd worden op andere stedelijke ontwikkelingsprogramma's en toekomstige ontwikkelingsprojecten zoals bijvoorbeeld het projectgebied Belvédère. Hierbij is het noodzakelijk rekening te houden met herbestemmingsmogelijkheden, het versterken of realiseren van doorgaande routes of verbindingen zowel op recreatief als ecologisch gebied, aangepaste beplanting en herinrichting van de openbare ruimte (zoals schootsvelden), het markeren van verdwenen vestingwerken in de openbare ruimte en het benutten van educatie- en recreatiemogelijkheden

In het tweejaarlijks uitvoeringsprogramma wordt de onderhoudsopgave, de mogelijke ambities en actiepunten uitgewerkt tot concrete projecten, inclusief planning en bijbehorende budgetten.

De stad Maastricht bezit vestingwerken en militaire monumenten uit vrijwel alle periodes: onder andere het Romeins castellum en de brug uit de Romeinse periode, de eerste en tweede stadsmuur uit de middeleeuwse periode, vestinglijnies en forten uit de 17e tot begin 19e eeuw en zelfs een internationaal NAVO-commandocentrum uit het midden van de 20e eeuw in de groeve van de Cannerberg. De stad biedt daarmee als het ware een unieke staalkaart van de militaire geschiedenis. In deze Vestingvisie wordt een onderscheid gemaakt tussen de periode van de Romeinse tijd tot 1867 en de periode van 1867 tot de moderne tijd. Hiervoor is gekozen omdat de stad in het jaar 1867 haar vestingstatus verloor en de vestinggordel grotendeels werd ontmanteld. Hierna spreekt men qua oorlogsvoering niet meer over een 'vesting', maar over militaire objecten, zoals bunkers en de kazerne die geen samenhangend geheel vormen. Deze militaire objecten zijn echter eveneens getuigenissen van het militaire verleden van Maastricht en zijn daarom onderdeel van deze visie. De definitie van de vestingwerken zoals in deze visie gehanteerd, luidt als volgt: "Het geheel van onroerende militaire uitingen/getuigenissen/zaken/objecten/elementen in de historische ontwikkeling

van Maastricht en omgeving binnen de huidige gemeentegrens.”

De vestingvisie biedt inspiratie aan de plannen van Maastricht om in 2018 uitgeroepen te worden tot Culturele Hoofdstad. De vestingwerken hebben in

Sébastien Le Prestre (of Prêtre) Seigneur de Vauban (1633 - 1707), kortweg Vauban, heeft een zeer groot aantal verdedigingswerken gecreëerd of verbeterd in Europa

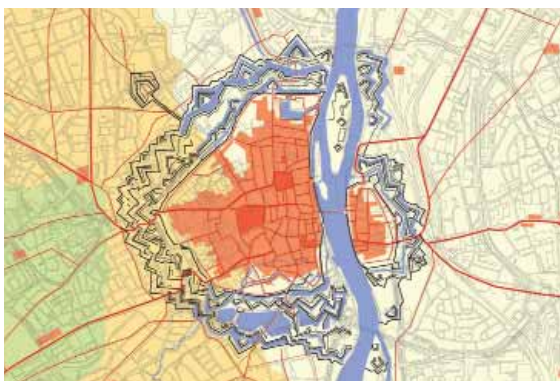
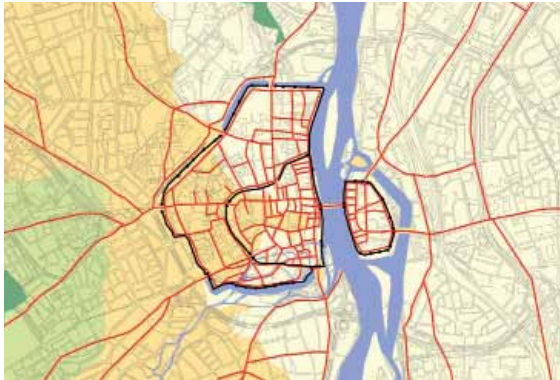
In 1673 organiseerde Vauban de aanval op Maastricht. Aan deze glorieuze overwinning herinnert in Parijs nog steeds de Porte St. Denis

onze tijd ook een grote maatschappelijke betekenis. Dit document poogt de lezer bewust te maken van de waarde van ons cultureel erfgoed en draagvlak te creëren voor de instandhouding en verdere ontwikkeling van de vestingwerken van Maastricht. Een serieus vestingbeleid met een integrale aanpak kan lobby en financieringsmogelijkheden ondersteunen.

1.2 Maastrichtse vestingwerken

De vestingstad is als het ware door concentrische ringen (de oorspronkelijke stadsgrenzen) ontstaan die mee zijn gegroeid met de stad onder invloed van nieuwe militaire technieken en strategieën. De meer dan 150 losse militaire locaties en objecten maken onderdeel uit van een Maastrichts verdedigingsstelsel met een duidelijke functionele samenhang. Daarnaast maakt de vesting ook deel uit van een bredere context van vestinglijnes. Maastricht maakte onder andere onderdeel uit van de laat-Romeinse verdedigingslinie, was een voorstad van de ‘pré carré’ van Vauban (twee linies van versterkingen en vestingsteden die - als ‘vierkante weide’ - als grensbewaking fungeerde van het Franse koninkrijk tegen de Spaanse Nederlanden in 17e eeuw, ontworpen door ingenieur Vauban) en was de ‘toegangspoort’ tot de Maaslinie of voorpost van de noordelijke Nederlanden, ‘het bolwerk der Nederlanden’.

Vanaf de Romeinse tijd zijn er bewijzen van continue bebouwing in Maastricht. De oudste, nu nog zichtbare archeologische restanten dateren uit die tijd. Voorbeelden hiervan zijn de Romeinse versterking, het castellum en de Romeinse militaire weg, de ‘Via Belgica’. Door de strategische ligging aan de Maas was Maastricht een geliefd bruggenhoofd voor vreemde overheersers. In het begin van onze jaartelling werd reeds een brug over de Maas gebouwd. Maastricht is daardoor lange tijd een belangrijke vestingstad in Noordwest Europa geweest. Er zijn verdedigingswerken door vijftien eeuwen heen bewaard gebleven. De oudste militaire monumenten kan men onder andere bewonderen in de Museumkelder Derlon, waar in 1983 de fundering en restanten van de ommuring van het Romeinse Castellum uit de vierde eeuw werden teruggevonden. Het vermoeden bestaat dat op de rechteroever tevens onderdelen van een Romeinse versterking hebben gelegen.

De kaartjes (op dezelfde schaal) geven de toestand weer in de Romeinse tijd, de middeleeuwen, in 1673, en in 1840. Naar mate de vuurkracht van de kanonnen na 1600 alsmäär toenam werd de krans van verdedigingswerken rond de stad ook steeds verder uitgebreid en versterkt.

De middeleeuwse verdedigingsmuren zijn in verschillende fasen tot stand gekomen. De eerste stadsmuur werd rond het midden van de dertiende eeuw aangelegd op de laat twaalfde eeuwse aarden verdedigingswal en de tweede stadsomwalling werd van de veertiende tot ver in de vijftiende eeuw gebouwd. Deze tweede stadsomwalling is vanwege de annexatie van het stadsdeel Nieuwstad uitgebreid ten zuiden van de Jeker. In de zestiende en zeventiende eeuw werd de stadsverdediging geconcentreerd op de buitenwerken. Deze buitenwerken, bestaande uit een stelsel van bastions en lunetten, vormen samen het verdedigingstelsel ontworpen door onder andere ingenieurs als Vauban en Van Dopff. Hiervan maken onder andere bastion Waldeck en bastion Wilhelmina deel uit.

Toen het in de 17de eeuw mogelijk bleek om de stad vanaf de St. Pietersberg te bombarderen, werd er in het jaar 1701 op de zuidelijke punt van de Pietersberg het Fort St. Pieter gebouwd, zodat vijandelijke legers deze strategische plek niet meer als aanvalsbasis konden benutten.

In de periode 1773-1777 is de hoger gelegen westzijde van de stad geheel vernieuwd naar een plan van Carel Diederik Du Moulin, die verschillende bastions aaneen schakelde tot een gesloten verdedigingslinie met droge grachten in combinatie met een ondergronds tegenmijnenstelsel. Dit is een stelsel waarbij ondergrondse mijngangen (bijvoorbeeld luistergangen) werden gemaakt om de mijngangen van de aanvallers op te sporen en daarmee de stad te verdedigen. In de jaren 1815-1821 werd de Vesting Maastricht een belangrijke schakel in de verdediging van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden. Op de Caberg werd in 1815 een gedetacheerd fort aangelegd en werd de Linie van de Nieuwe Bossche Fronten (Lage Fronten) opgericht ter verdediging van de noordwestzijde van de stad. In 1867 wordt de stad als vesting opgeheven en een deel van de vestingwerken op de oostelijke oever van de Maas worden afgebroken.

Er blijven nog belangrijke resten over van de eerste en de tweede omwalling van de stad die nu een deel van het stadspark zijn geworden. Aan de zuidzijde is een deel van het park in 1916 in gebruik genomen door de bebouwing van de Tapijnkazerne, dat een uniek en gaaf behouden kazerneterrein met paviljoenbebouwing omvat. Omdat de stad lange tijd als garnizoenstad onder militair gezag stond, is dit zichtbaar in de ontwikkeling van de stad. Overal zijn

resten terug te vinden van wachthuizen, arsenalen, kazernegebouwen en militaire bebouwing zoals het hospitaal en de manege.

Omdat de verdediging van Maastricht constant aan de nieuwe militaire strategische ontwikkelingen is aangepast, zijn er ook uit alle perioden nog verschillende militaire monumenten en verdedigingsstelsels bewaard gebleven. De stad biedt hiermee een unieke staalkaart van de militaire geschiedenis van de vierde eeuw tot het midden van de negentiende eeuw. In Nederland is er geen andere stad die zo'n diversiteit aan verdedigingswerken binnen haar grenzen kan laten zien, waar relatief gezien veel van bewaard is gebleven. Een uitgebreide historische paragraaf is in deze nota opgenomen als bijlage 1.

1.3 Stedenbouwkundige structuuranalyse

De structuur van de stad wordt voor een belangrijk deel bepaald door de stadsmuren en vestingwerken. De middeleeuwse stadsmuren vormen concentrische ringen en haaks op deze ringenstructuur

Water speelt eveneens een belangrijke rol in de verdediging van de stad. Waterlopen zoals de Maas en de Jeker vormen een natuurlijke barrière en daarmee een verdedigingslijn in het landschap. Het water van de Maas en de Jeker voedde de grachten langs de stadsmuren. Daarnaast is het Jekerkanaal, gegraven om het grachtensysteem van de Lage Fronten van water te voorzien. Ten slotte vormen de inundatiekommen in het zuiden van de stad belangrijke verdedigingsgebieden die bij dreiging onder water gezet konden worden.

Naast water zijn ook de hoogteverschillen in het landschap een belangrijk kenmerk dat van invloed was op de verdediging van de stad. De Caberg en de Sint Pietersberg waren strategisch belangrijke plekken vanwege de hoge ligging. Hier werden dan ook Fort Koning Willem I en Fort Sint Pieter gebouwd. Het droge grachtenstelsel van de Hoge Fronten is vanwege de hoge ligging zelfs uniek in Nederland en daarmee een bijzonder verdedigingssysteem.

Door de ontmanteling van de vesting is in de negentiende eeuw een groot deel van de vestingwerken verdwenen, maar de ringen en radialen bleven als

Stadsilhouet op een gravure uit 1715: “Maastricht van den Akensche zyde aan te zien”.

staat een radiale structuur. De radiale structuur wordt gevormd door uitvalswegen die opgespannen zijn tussen de poorten van de eerste en de tweede stadsmuur. Vanaf de 16de eeuw wordt er rond de tweede stadsmuur een nieuwe schil van buitenwerken aangelegd. In eerste instantie worden vlak voor de stadspoorten bastions gebouwd. In de 17de en 18de eeuw worden deze bastions aaneengesmeed tot samenhangende vestinglinies.

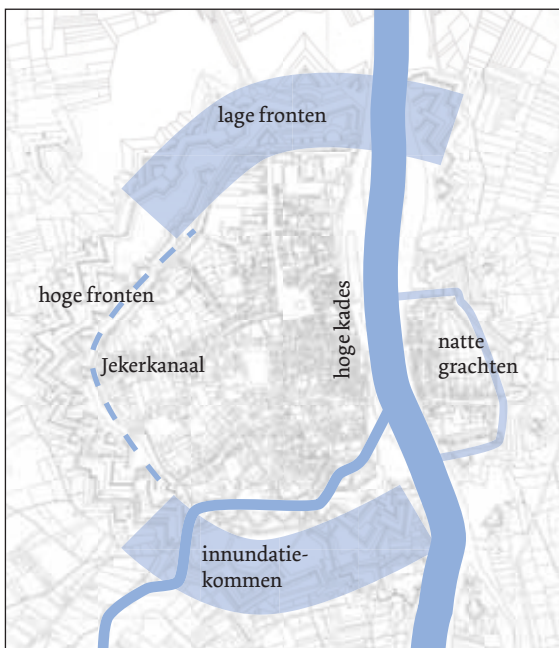
structurelement behouden in de nieuwe stadsuitleg, die door F.W. Van Gendt in de tweede helft van de 19de eeuw werd vormgegeven. In zijn plan werd tussen de tweede stadsmuur en de buitenwerken een singel of boulevard aangelegd. De uitvalswegen zijn op deze singel aangesloten door middel van rotondes, die toen nog ‘rond points’ werden genoemd. Op de plaatsen waar de stadspoorten hebben gestaan is het profiel van de uitvalswegen aanmerkelijk verbreed.

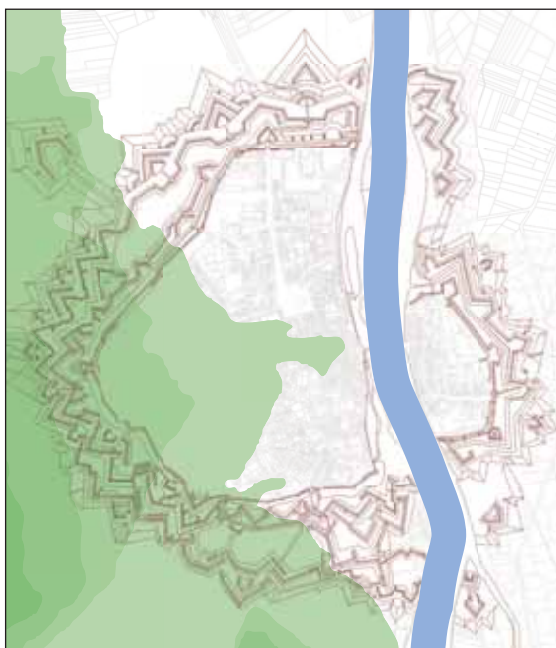
Het verdedigingsstelsel groeide in concentrische ringen omdat daarvoor minder bouw materiaal nodig was dan voor een stelsel met allerlei hoeken.

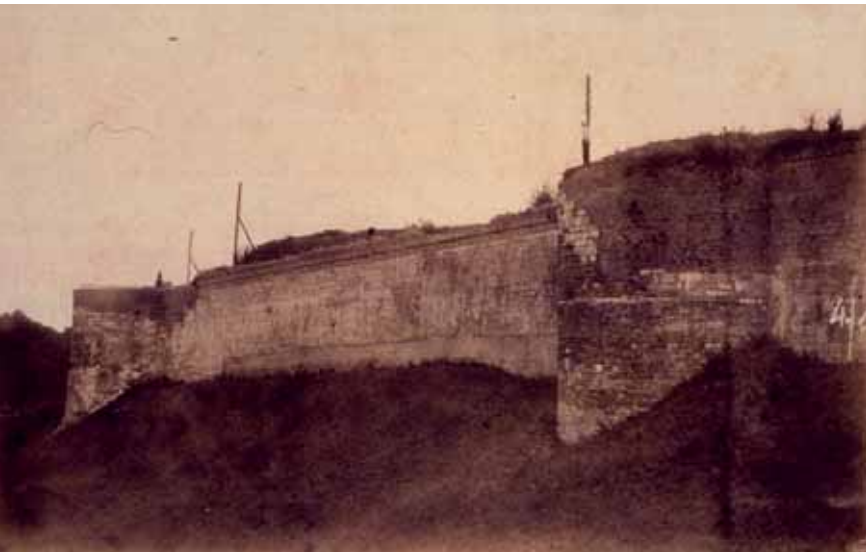
De historische uitvalswegen zijn opgespannen tussen de stadspoorten van de twee stadsommuringen

In 1676 werd een ondergronds aquaduct gegraven (het Jekerkanaal) tussen de Tongersepoort en de Lindenkruispoort, om ook de grachten in de noordelijke vestinglinie permanent van water te voorzien.

Aan de westzijde lag het terrein te hoog en hier kon men geen natte grachten aanleggen: deze westzijde vormde de zwakste schakel in de verdediging en daarom werden de verdedigingswerken hier extra versterkt.

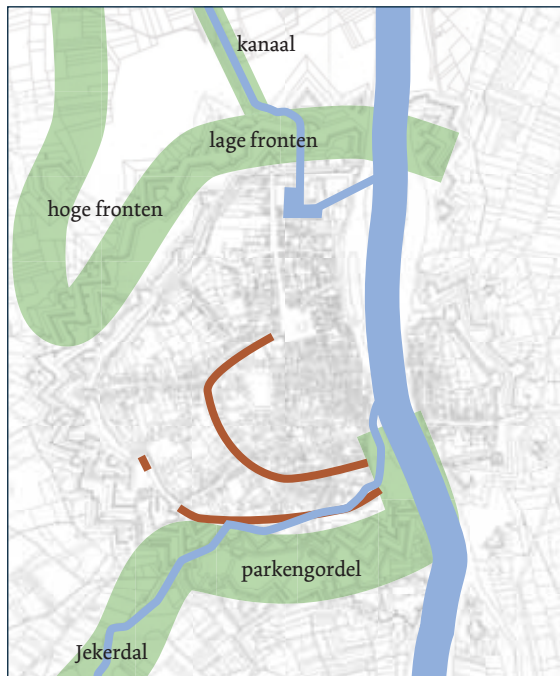

Bijzonder waardevolle foto's maakte de fotograaf Theodoor Weynen van de verdedigingswerken vlak voor de sloop in 1868-1880: linksboven de hoofdwal aan de Statensingel; rechtsboven de Hoogbruggepoort; linksonder de Tongersepoort; rechtsonder de St. Maartenspoort

Dat is nu nog zichtbaar aan het einde van de Tongersestraat, de Brusselsestraat, de Hoogbrugstraat en bij de overgang van de Rechtstraat naar de Sint Maartenspoort.

Verder waren er in het plan van Van Gendt voor bepaalde locaties bijzondere functies bedacht. Aan de westzijde was het gebied van de Hoge Fronten gereserveerd voor een militair oefenterrein. De zone

tussen de geprojecteerde singelboulevard en de middeleeuwse omwalling moest benut worden voor de bouw van arbeiderswoningen. Aan de oostzijde van Wyck waren de terreinen gereserveerd voor de aanleg van spoorwegen en de bouw van stations. Het vrijkomende gebied ten zuiden van de omwalling werd bestemd voor de aanleg van een villapark. Tussen de oude stad en het nieuwe villapark werd

Maastricht dankt aan de ligging van de vestingwerken een groene gordel rond de stad die op de linkeroever de stad bijna geheel omsluit.

een groene parkgordel aangelegd. Deze parkgordel was feitelijk een voortzetting van een wandelplaats 'de Boompjes' met een aantal rijen lindebomen, dat al aan het begin van de 18de eeuw ten oosten van de Onze Lieve Vrouwewal was aangeplant. Na kap in 1831 is in 1837 weer een nieuw park aangelegd. In de loop van de 19e en 20ste eeuw werd de gordel steeds verder naar het westen doorgetrokken van het Mgr. Nolenspark en het Henri Hermanspark via het Hertenkamp en de berenkuil naar het Waldeckpark tot zelfs in het Jekerdal. De meeste bomen in het stadspark zijn van na de opheffing van de vestingstad-status van Maastricht in 1867. De oudste bomen zijn 150 jaar oud.

1.4 Natuur in, op en nabij de vestingwerken

Maastricht bezit ongekende natuurwaarden. Bijzonder voor Maastricht is dat de stad niet alleen wordt omgeven door een rijke, afwisselende natuur maar dat de stad zelf ook bijzondere natuurwaarden heeft. Deze natuurwaarden vinden hun oorsprong in de zuidelijke ligging van de stad, de kalkrijke bodem,

het reliëf en de aanwezigheid van Maas en Jeker. In totaal zijn er in Maastricht ruim 700 soorten planten en dieren te vinden. Met name de ecologische verbindingen, zowel in de stad als tussen stad en omgeving, zorgen voor levensvatbare populaties.

Veel van deze bijzondere natuurwaarden zijn te vinden op en nabij de vestingwerken. Het samengaan van cultuur en natuur geeft voor een brede groep bewoners, recreanten en toeristen een extra belevingswaarde aan de vestingwerken. De vestingwerken vormen als geheel één ecosysteem, bestaande uit deels verweerde 'levende' muren (kunstmatige rotsen), bloemenrijke graslanden en houtige opstanden, natte grachten en poelen, en ondergrondse gangenstelsels (kunstmatige grotten). De stadsommuringen bestaan alleen uit muurwerken. De buitenwerken (Hoge en Lage Fronten, Fort Willem en Fort St.Pieter) bieden een uitgebreide leefomgeving voor diverse planten en dieren met muurwerken, graslanden, grachten en ondergrondse gangenstelsels. De Hoge Fronten is hier een mooi voorbeeld van en heeft dan ook in 1992 de status van Beschermd Natuurmonument gekregen.

De muren bieden als kunstmatige rotsen leefruimte aan een breed scala aan soorten. Elke muur is anders, afhankelijk van ligging, steensoort (bijvoorbeeld kalkrijke mergel), metselsoort, vocht-huishouding, noord- of zuidorientatie, bouwstijl, leeftijd enz. Door verwerking en successie, ontwikkeling van de vegetatie in de loop der jaren, raken oude muren steeds meer begroeid. In de beginfase leven er pioniers ofwel de eerste planten en dieren die zich op de muren vestigen, zoals korstmossen. Na verloop van tijd gaat de verwerking steeds sneller en verschijnen er mossen en specifieke muurplanten. De aangetroffen muurvegetaties vallen onder de muurvarenklasse. Deze groep planten bestaat uit enerzijds sporenplanten en anderzijds uit Zuid-Europese rotsplanten die als siergewas ingevoerd en sinds lang ingeburgerd zijn. Muurvaren en Muurleeuwenbek zijn de pioniers onder de muurplanten. Er is slechts één groeiplaats bekend van de Blaasvaren nl. op de muur bij de Pater Vinktoren. In Maastricht komen mooie voorbeelden voor van de muurbloemassociaties op het Klein en Lang Grachtje en van de associatie van het Klein Glaskruid in Wyck. Dit zijn groepen plantensoorten die doorgaans in de nabijheid van elkaar voorkomen.

Het Klein Glaskruid heeft een goed ontwikkelde populatie op de Maaspunttoren aan de oostzijde van de Maas maar deze soort ontbreekt op de westelijk gelegen vestingmuren.

De muurwerken lagen oorspronkelijk in concentrische cirkels rond de stad en vormden een aaneengesloten linie. Plantenzaden en dieren kwamen via het landelijke gebied en via Maas en Jeker de stad in, en vestigden en verspreidden zich over en langs de murengordel.

Na het opheffen van de vesting in 1867 werden in de loop der jaren grote delen van de vesting gesloopt en breidde de stad zich uit buiten de verdedigingswerken. De muurgordel kwam steeds verder geïsoleerd te liggen van het landelijk gebied en door het

slechten van muurdelen verdween de samenhang waardoor het steeds moeilijker werd voor planten en dieren om zich te vestigen en te verspreiden. Het gevolg is een afname van de natuurlijke diversiteit omdat sommige soorten verdwenen en niet meer aangevuld kunnen worden vanuit het buitengebied. Muren met een rijke en gevarieerde plantengroei herbergen ook een rijk dierenleven bestaande uit allerlei insecten, slakken, mieren, spinnen en muurhagedissen.

Maastricht is de enige plaats in Nederland waar de beschermde Muurhagedis van nature voorkomt en de stad herbergt daarmee tevens de meest noordelijke populatie in Europa.

Naar alle waarschijnlijkheid kwam de muurhagedis vroeger voor op alle muurwerken in de stad. Nu

In de Hoge en Lage Fronten komen veel bijzondere planten en dieren voor en een groot deel daarvan staat op de Rode Lijst van beschermde soorten: muurpeper, muurhagedis, Geelkwikstaartje, Kuijfhyaacinth, Argusvlinder en het Zwart Roodstaartje.

komt de soort van nature nog alleen voor in de Hoge en de Lage Fronten. Dit zijn twee deelpopulaties, van elkaar gescheiden door een drukke verkeersweg, de Fort Willemweg. In het kader van de Belvédère-plannen is er een voorstel voor het creëren van een brede onderdoorgang onder de Fort Willemweg zodat Hoge en Lage Fronten weer aan elkaar worden gekoppeld. Vanaf de Lage Fronten migreert deze soort inmiddels via het spoor richting Lanaken. Bij Fort St.Pieter heeft een muurhagedisvriendelijke restauratie plaatsgevonden. In het voegwerk zijn onder andere winterholen aangebracht en zonnebankjes zodat het op termijn mogelijk is om deze soort opnieuw te introduceren. De populatie muurhagedissen in Maastricht zal hierdoor worden versterkt.

De graslanden en houtige opstanden, met name bij de Hoge en Lage Fronten, Fort St.Pieter en Fort Willem vormen een gevarieerd leefgebied voor met name thermofiele soorten. De ligging van de graslanden is vaak beschut, uit de wind, met een gemiddeld hogere temperatuur. Op de vestingwerken komen o.a. de glanshaverassociatie, kalkgrasland, associatie van dauwbraam en marjolein voor. Deze bloemrijke graslanden trekken veel insecten aan waaronder veel vlindersoorten. De natte grachten (Lage Fronten) en poelen trekken weer andere soorten aan. De poelen in de Hoge Fronten zijn een belangrijk leefgebied voor de vroedmeesterpad en verschillende andere soorten amfibieën. De Lage Fronten zijn een visrijk gebied en is tevens het leefgebied van de IJsvogel.

In de zomer zijn de vestingwerken en de directe omgeving een broedplaats voor vogels zoals de Grote gele kwikstaart en Zwarte roodstaart.

De ondergrondse gangenstelsels bieden onderdak aan zeldzame vleermuissoorten. Met name Fort St.Pieter is een belangrijke vleermuisoverwinteringsplaats. In deze gangen zijn ook insecten en uilen waargenomen.

Hoe gevarieerder de vegetatiestructuur hoe groter de soortenrijkdom in een gebied. Dit kan verder geoptimaliseerd worden door een uitgekiend ecologisch beheer via schaaibegrazing, gefaseerd maaien en bosbeheer.

De Maastrichtse vestingwerken hebben hoge natuurwaarden die behouden moeten blijven voor de toekomst. Veel van de aanwezige planten en dieren zijn uiterst zeldzaam en komen slechts voor op één of enkele locaties.

In de binnenstad van Maastricht komen ook op andere muurwerken dan de vestingwerken bijzondere planten voor zoals langs de kademuren van de Jeker. Deze plaatsen fungeren als steppingstones en zijn van wezenlijk belang voor het behoud en verspreiding van diverse soorten planten en dieren. Daarnaast speelt ook de parkengordel langs de vestingwerken een belangrijke rol als ecologische route tussen Maasdal en Jekerdal. Deze route wordt echter onderbroken door de Prins Bisschopsingel.

1.5 Maastrichtse uitgangspunten

Wat willen we

Behouden

Authentieke vestingelementen sparen: uitgangspunt is behoud en versterking van de nu aanwezige objecten, constructies en structuren, zowel op het gebied van cultuur als natuur.

Hoe willen we het

Behouden

Behoud met respect voor cultuur en natuur door structureel dagelijks onderhoud alsmede consolidatie met een bewust opgesteld programma voor de desbetreffende plekken. Dit dient grootschalige restauraties in de toekomst te voorkomen. De onderhoudsachterstand die in de loop der jaren is ontstaan, dient door middel van grote restauratieprojecten met bijbehorend programma weggewerkt te worden.

Behoud door behoedzame ontwikkeling: hoewel herbestemming van vestingwerken in Maastricht maar beperkt aan de orde is, dient gezocht te worden naar locaties in de vesting waar een bepaalde functie wel mogelijk is. Deze functies moeten passend zijn binnen deze uitgangspunten: dit wil zeggen de beleefbaarheid van de geschiedenis behouden en versterken. Voor hergebruikmogelijkheden kunnen randvoorwaarden vanuit de disciplines cultuur, natuur en eventueel economie vastgelegd worden.

Behoud van waardevolle archeologische resten van vestingwerken uit de Romeinse tijd en de middeleeuwen door deze in situ te bewaren en in nieuwe ontwikkelingen op te nemen.

Behoud van waardevolle archeologische resten van vestingwerken uit de 17e tot begin 19e eeuw, tenzij behoud om zwaarwegende redenen niet mogelijk blijkt.

Indien er wel goed gemotiveerde omstandigheden bestaan om een vestingbouwkundig relict (zowel boven- als ondergronds) te slopen, dan dient er een verplichting komen om een nauwkeurige inmeting en een bouwhistorische documentatie op te stellen. Daarnaast zou overwogen kunnen worden om ter compensatie van sloop een compensatiefonds op te richten met als doel de samenhang van de vestingstructuur te ondersteunen of versterken.

De hoge natuurwaarden van de vestingwerken behouden voor de toekomst door regelmatig en goed onderhoud. Daarbij is het van belang bestaande biotopen met elkaar te verbinden om het isolement van bepaalde planten en dieren op te heffen. Bovendien dienen nieuwe biotopen gecreëerd te worden voor bijzondere flora en fauna omdat op sommige locaties de populaties sterk onder druk staan.

Hiernaast: de opgegraven resten van de eerste middeleeuwse stadsmuur op de binnenplaats van het Regionaal Historisch Centrum aan de St. Pietersstraat zijn een goed voorbeeld van behoud in situ.

Wat willen we

Beleven

Een bijzondere aantrekkelijkheid van de vesting Maastricht is de grote diversiteit aan vestingwerken, zowel qua periodisering als typologisch, alsmede de samenhang tussen cultuur en natuur. De objecten en structuren uit verschillende tijden en verschillende vestingbouwkundige systemen en de diversiteit van planten en dieren in het ecosysteem verdienen meer benadrukking en dienen beleefbaar te worden gemaakt.

Betekenis geven

De vesting als Maastrichtse identiteit uit te dragen en meer bekendheid, draagvlak en bewustwording te creëren zowel op het gebied van cultuur als natuur.

Hoe willen we het

Beleven

De beleefbaarheid van de vestingwerken versterken door onbereikbare plekken toegankelijk te maken, plekken met elkaar te verbinden zodat recreatieve routes ontstaan en daar waar mogelijk de toegankelijkheid voor minder validen te vergroten.

De samenhang tussen cultuur en natuur versterken door de meerwaarde hiervan te erkennen, zodat een gezond en aantrekkelijk leefklimaat ontstaat.

De verborgen onderdelen van de vestingwerken letterlijk zichtbaar maken in de openbare ruimte of in planvorming, zoals bijvoorbeeld het laten zien van vestingmuren in parkeergarages.

De geschiedenis dient als inspiratiebron benut te worden bij nieuwe architectonische of stedenbouwkundige ontwikkelingen en toevoegingen. Eigentijdse ontwerpen zijn hierbij goed denkbaar, mits zij de ruimtelijke kwaliteit behouden of verbeteren. De kansen en desbetreffende plekken moeten hiervoor geïnventariseerd worden.

Om op een eerlijke wijze recht aan de geschiedenis te doen en ‘falsificatie’ te voorkomen wordt bij herstel in principe niet uitgegaan van reconstructie van de vestingwerken in letterlijke zin.

Het is noodzakelijk een eenduidig plan te ontwikkelen om de samenhang van de verschillende vestingstructuren afleesbaar of herkenbaar te maken: dat zou kunnen door fysieke middelen, maar ook door moderne mediatechnieken.

Betekenis geven

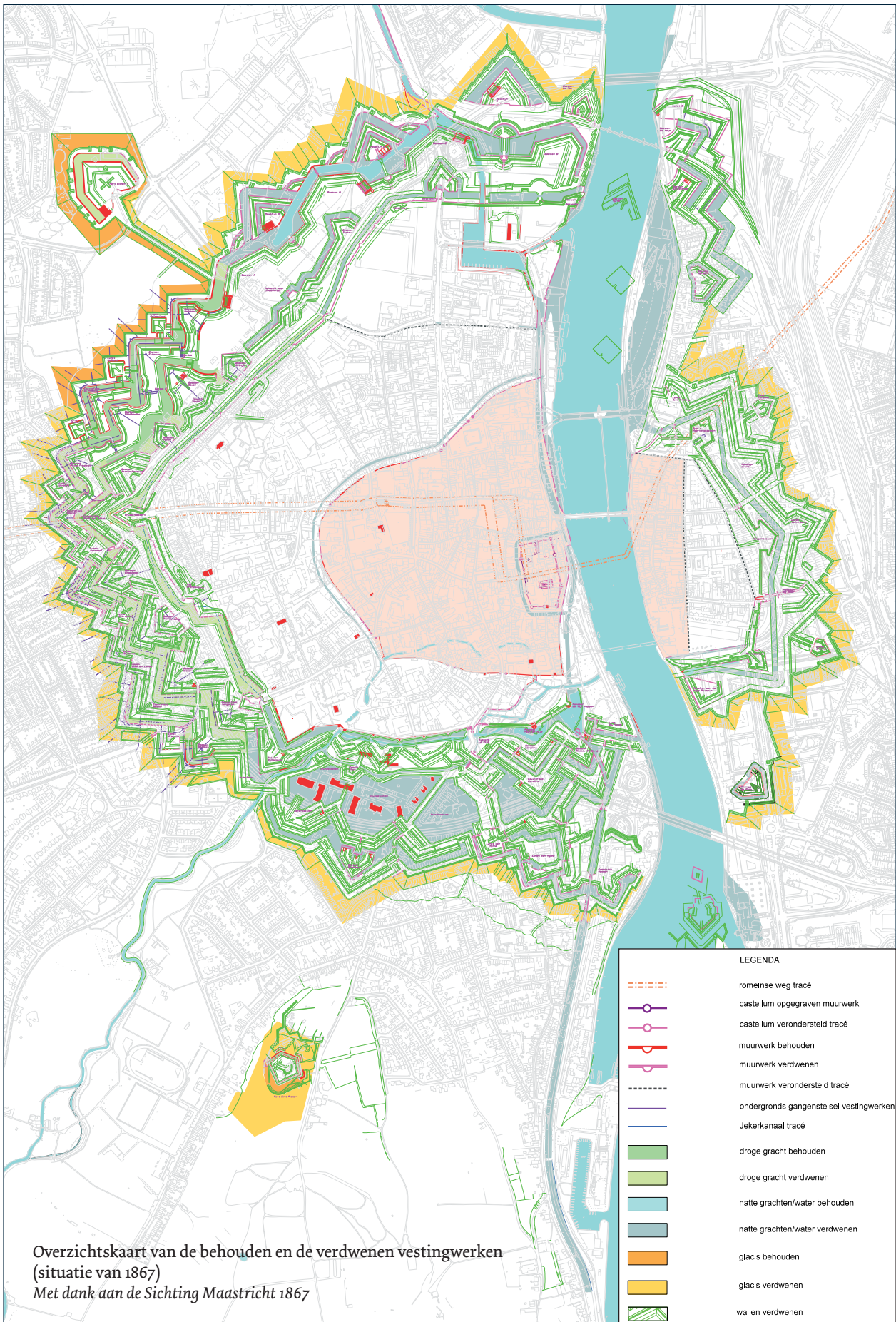
De stad Maastricht profileren als een unieke staalkaart van vesting- en verdedigingswerken uit de Romeinse periode (Romeins Castellum en Romeinse brug), de middeleeuwen (eerste en tweede stadsmuur), de 17e tot begin 19e eeuw (de buitenwerken) en de 20e eeuw (kazernegebouwen, informatieposten, schuilkelders en bunkers)

Door een actieve lobby en het stimuleren van de vestingwerken in samenhang met de natuur in toeristische en educatieve programma's ontstaat meer bekendheid en bewustwording, waarmee de Maastrichtse identiteit wordt vergroot.

Het stimuleren van Maastricht als groene vestingstad door het versterken van kennisuitwisseling tussen belangengroepen van verschillende disciplines op natuur, cultureel, educatief en recreatief gebied.

Kanonbatterij in Fort Sint Pieter

2. INVENTARISATIE

In deze visie wordt het onroerend militair erfgoed van Maastricht besproken dat zich zowel bovengronds als ondergronds en in een groene ambiance bevindt. Er zijn meer dan 150 objecten die onderdeel zijn van de vestingwerken, zowel bovengronds als ondergronds, en zowel zichtbaar als niet zichtbaar. De vestingwerken bestaan uit meer dan 30.000 m² muurwerk en meer dan 11 kilometer ondergronds gangenstelsel. Daarnaast bevindt zich een grote hoeveelheid planten- en diersoorten op en rondom de vestingwerken.

2.1 Inventarisatie onroerend militair erfgoed

De inventarisatie is in chronologische, topografische en typologische thema's ingedeeld. Binnen de verschillende categorieën worden de objecten opgesomd van Zuid naar Noord, met de wijzers van de klok mee. Het jaartal 1867 wordt gebruikt als grens tussen de oude en moderne tijd omdat Maastricht in dat jaar haar vestingstatus verloor. De inventarisatie bestaat uit de volgende categorieën:

Romeinse tijd:

met daarin onderdelen van het Romeins Castellum, de Romeinse brug en de Romeinse heerweg Via Belgica (ROM)*.

Middeleeuwen:

- 1e stadsmuur, met daarin fragmenten van de 1e stadsmuur uit het midden van de 13e eeuw, inclusief poorten en torens (ME1)*.
- 2e stadsmuur, met daarin fragmenten van de 2e stadsmuur uit 14e en 15e eeuw, inclusief torens (ME2)*.
- Nieuwstad, met daarin muurfragmenten, poorten, rondelen en kazematten van de uitbreiding van de 2e stadsmuur ter plaatse van het Stads-park (NIE)*.
- Wyck, met daarin muurfragmenten, kademu- ren, het waterpoortje en de Maaspuntoren (WYCK)*.

17e tot begin 19e eeuw:

- Buitenwerken, met daarin onderdelen van het verdedigingsstelsel aan de buitenrand van de stad, zoals bastions en lunetten van onder andere de Lage en Hoge Fronten en Bastion Wilhelmina en Waldeck (BUI)*.

- Gebouwen en forten tot 1867 met daarin fort Sint Pieter en fort Koning Willem I, de schoots- velden, maar ook de wachthuizen, affuitleod- sen, kruitmagazijnen, enzovoorts (GEB)*.
- Naamstenen, met daarin de stenen met naamge- ving van de verschillende bastions en lunetten, gedenkstenen en grensstenen. Naamstenen zijn esthetisch vormgegeven stenen die ingemetseld zijn in de muur met de naam van het bastion of lunet. Ondanks dat ze ooit onderdeel uitmaak- ten van de vestingwerken, bevinden sommige stenen zich buiten hun oorspronkelijke context. In het Aldenhofpark staan bijvoorbeeld de naamstenen van de verdwenen buitenwerken Stad en Lande, Bentinck en Louise. (STE)*.

20e eeuw-moderne tijd:

met daarin met name twintigste-eeuwse militaire bebouwing zoals de Tapijnkazerne, het interna- tionaal NAVO-commandocentrum in de groeve van de Cannerberg, bunkers en schuilkelders van de Tweede Wereldoorlog en de Koude oorlog en informatieposten boven in de gemeenteflat, NS-toren en het dinghuis (MOD)*.

Vanwege het feit dat Nieuwstad een uitbreiding is van de tweede stadsmuur en wat betreft vorm en karakter daarbij aansluit is ervoor gekozen deze zestiende-eeuwse muren onder te brengen bij de periode middeleeuwen. De buitenwerken zijn vanaf de zeventiende eeuw gebouwd.

Een deel van deze vestingwerken zijn niet meer zichtbaar en bevinden zich al dan niet nog onder de grond. Toen in 1867 de vestingstatus van Maastricht opgeheven werd, heeft men in bepaalde delen van de stad grootschalige sloopwerken aan de vesting uitgevoerd. Het is echter onduidelijk met welke in- tensiteit deze sloopwerken plaatsgevonden hebben en hoeveel resten zich nog ondergronds bevinden.

Alle onderdelen die zich binnen de gemeentegren- zen bevinden zijn geïnventariseerd. Dit betekent dat niet alleen de stadsmuren, de buitenwerken en de forten zijn opgenomen, maar ook de grachten, wal- len en de motte op de Sint Pietersberg. De loopgra- ven, de slagvelden en geografische relictten zijn niet geïnventariseerd, vanwege de omvang en reikwijdte.

* zie Inventarisatiekaart pag. 16 en bijlage 3

Op enkele locaties zijn ná afronding van het archeologisch onderzoek vestingresten zichtbaar gebleven of op enigerlei wijze aangeduid in het huidige straatbeeld. Het betreft de volgende vindplaatsen:

Romeinse tijd:	<i>Museumkelder Derlon</i>	In de kelder van hotel Derlon aan de Plankstraat 21 zijn onder andere delen van de vierde-eeuwse vestingmuur en poort te zien. In vitrines worden Romeinse vondsten tentoongesteld en panelen geven aanvullende informatie over de resultaten van het archeologisch onderzoek op deze plaats. De museumkelder is te bezoeken op zondagen van 12:00 tot 16:00 uur.
	<i>Delen Romeinse castellummuur en torens</i>	Op de Houtmarkt is een van de castellumtorens die in 1982 werd opgegraven met metalen punaises in het plaveisel weergegeven. In het souterrain van Havenstraat 12 zijn de fundering en de onderste steenlagen van de westmuur van het castellum geconserveerd. Een andere toren is (gedeeltelijk) te bezichtigen in de pandhof van de Onze Lieve Vrouwekerk.
	<i>Op de Thermen, resten vierde eeuws gebouw</i>	Achter de huizen van Stokstraat 14-16 zijn muurresten van een gebouw met dubbele apsis (overwelfde uitbouw) aangetroffen. Het gebouw had twee ruimten die verwarmd konden worden en dateert uit de periode van de militaire vesting. Middels witte stenen is de omtrek aangegeven in het plaveisel van Op de Thermen. Op de muur van het pand aan de Morenstraat 5 bevindt zich een informatiebord waarop uitleg wordt gegeven over het Romeinse castellum en de aangetroffen resten daarbinnen.
	<i>Graanopslag ten zuiden van de Plankstraat</i>	Resten van dit belangrijke vierde-eeuws gebouw dat waarschijnlijk onderdeel uitmaakte van het laat-Romeinse militair-strategisch geheel zijn na de opgraving in het begin van de twintigste eeuw niet opnieuw toegedekt met aarde. Zij liggen nog open onder de bebouwing en zouden in de toekomst voor het publiek toegankelijk kunnen worden gemaakt.
	<i>Delen Romeinse brug</i>	Langs het voetpad tussen de Maas en de tunnelbak bij Het Bat, in het verlengde van de Plankstraat, staat een monument op de plek waar de Romeinse brug over de Maas heeft gelegen. Het betreft een replica van een in de Maas aangetroffen beeld van een leeuw. Een touchscreen bij dit monument geeft uitleg over de resten van de Romeinse brug.
Middeleeuwen: 1e stadsmuur	<i>Muurdeel eerste middeleeuwse ommuring bij Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL)</i>	In de westelijke tuin van het RHCL is een deel van de muur zichtbaar gemaakt na archeologisch onderzoek. Tevens is het verloop van de muur in de architectuur van het gebouw aan de zijde van de Pietersstraat gemarkeerd.

Middeleeuwen: 2e stadsmuur	<i>Tongersepoort</i>	Bij de Tongerseweg is een van de poorten in de tweede ommuring, genaamd 'de Tongersepoort', in 1979 opgegraven en exact opgemeten, met het idee om deze te markeren in het plaveisel ten behoeve van een toeristische wandelroute. Een verwijzing is tot nu toe niet uitgevoerd, maar de gegevens hiervoor zijn wel beschikbaar.
Middeleeuwen: Wyck	<i>Wilhelmina-singel 68</i>	In de kelder zijn resten van de tweede Wyckse ommuring behouden.
17e tot begin 19e eeuw:	<i>Centre Ceramique</i>	Het verloop van de gracht buiten de tweede ommuring ten zuiden van Centre Ceramique en Café Zuid is gereconstrueerd, samen met een deel van de Recentoren (onderkant). De steunberen tussen de Recentoren en de Maaspunttoren zijn deels gemarkeerd in de openbare ruimte door middel van afwijkende bestrating en deels gereconstrueerd. De Maaspunttoren is in de 19e eeuw gereconstrueerd volgens de destijds heersende 'romantische' opvattingen. Een informatiebord bij de Maaspunttoren geeft uitleg over de verschillende zichtbare delen van de vestingwerken ter plekke.
Buitenwerken	<i>Parmabastion</i>	In de kelder van Sphinxlunet 157 zijn muurfragmenten van het bastion zichtbaar. Ook is de ligging van het Parmabastion gemarkeerd in het wegdek van de Avenue Ceramique.

Bijlage 2 bevat een uitgebreide inventarisatielijst van de bestaande vestingwerken. De archeologische vindplaatsen, zoals in ARCHIS, het digitaal landelijk informatiesysteem, en/of in het archeologisch archief van de gemeente Maastricht bekend, zijn in de inventarisatie aangegeven in bruin.

In de lijst zijn in kolommen tevens de adresgegevens vermeld, alsmede een korte toelichting van het object, de beschermingsstatus (rijksmonument, Maastrichts Planologisch Erfgoed, Beschermd Stadsgezicht) en de eigendomssituatie (particulier of gemeente).

De inventarisatie is tevens weergegeven op de inventarisatiekaart, bijlage 3. Hierop zijn de verschillende categorieën weergegeven en daarnaast zijn de bestaande en verdwenen muurdelen, droge en natte grachten, de glacis en ook het vermoedelijke tracé van de Romeinse heerweg aangeduid. Deze onderdelen zijn niet apart aangeduid in de inventarisatielijst. De eerste ommuring van Wyck en de hypothetische loop van de vroege omwalling is aangegeven met een groene stippellijn. De verwachte Romeinse versterking aan Wyckse zijde is niet aangeduid, bij

gebrek aan archeologische gegevens hierover. Op deze manier geeft de kaart ook een verwijzing naar de verwachte ligging van de verdwenen onderdelen.

2.2 Inventarisatie natuur

Op de vestingwerken komen veel bijzondere planten- en diersoorten voor.

Bijzondere plantensoorten voor de Maastrichtse vesting zijn onder andere Blaasvaren, Gele helmbloem, Geelwitte helmbloem, Maasraket, Muurbloem, Pijlscheefkelk, Rozetsteenkens, Wit vetkruid, Kandelartje, Knolsteenbreek, Ronde ooievaarsbek, IJzerhard, Grasklokje, Stengelomvattend havikskruid, Grijs havikskruid, Muurhavikskruid, Steenbreekvaren, Eikvaren, Brede ereprijs en Muurleeuwebek. Deze planten groeien in de schrale en voedselarme ondergrond in voegen en spleten in het muurwerk. Ze verlangen over het algemeen een zonnige standplaats met uitzondering van de varensoorten die een meer schaduwrijk plek verkiezen. Bijzondere plantensoorten op fort Sint Pieter zijn met name Wit vetkruid en de Gelobde Maanvaren die hier voor

Boven: koninginnepage Onder: gelobde maanvaren

Boven: wijngaardslak Onder: vroedmeesterpad

het eerst in Nederland is ontdekt. Bijzondere reptielen zijn de Muurhagedis en de Hazelworm die beide voorkomen op de Hoge en Lage Fronten.

Vermeldenswaardige amfibieën zijn de Vroedmeesterpad en diverse salamandersoorten.

De ondergrondse gangenstelsels van de vestingwerken vormen een zeer belangrijke overwinteringsplaats voor diverse soorten vleermuizen zoals Bechsteins vleermuis, Vale vleermuis en Ingekorven vleermuis. Ook diverse grotere zoogdieren maken gebruik van de Hoge en Lage Fronten, zoals Steenmarter, Egel en Hermelijn.

De vesting heeft verder een ruim scala aan mossen, korstmossen en insecten waaronder belangrijke soorten bijen en vlinders. Verder leven op de vesting mijten, slakken (Wijngaardslak), spinnen, duizendpoten, mieren en niet te vergeten de vele broedvogels die profiteren van de rijke planten- en dierenwereld. In het verleden was de vesting ook de verblijfplaats van de Steenuil en de Kerkuil. Deze

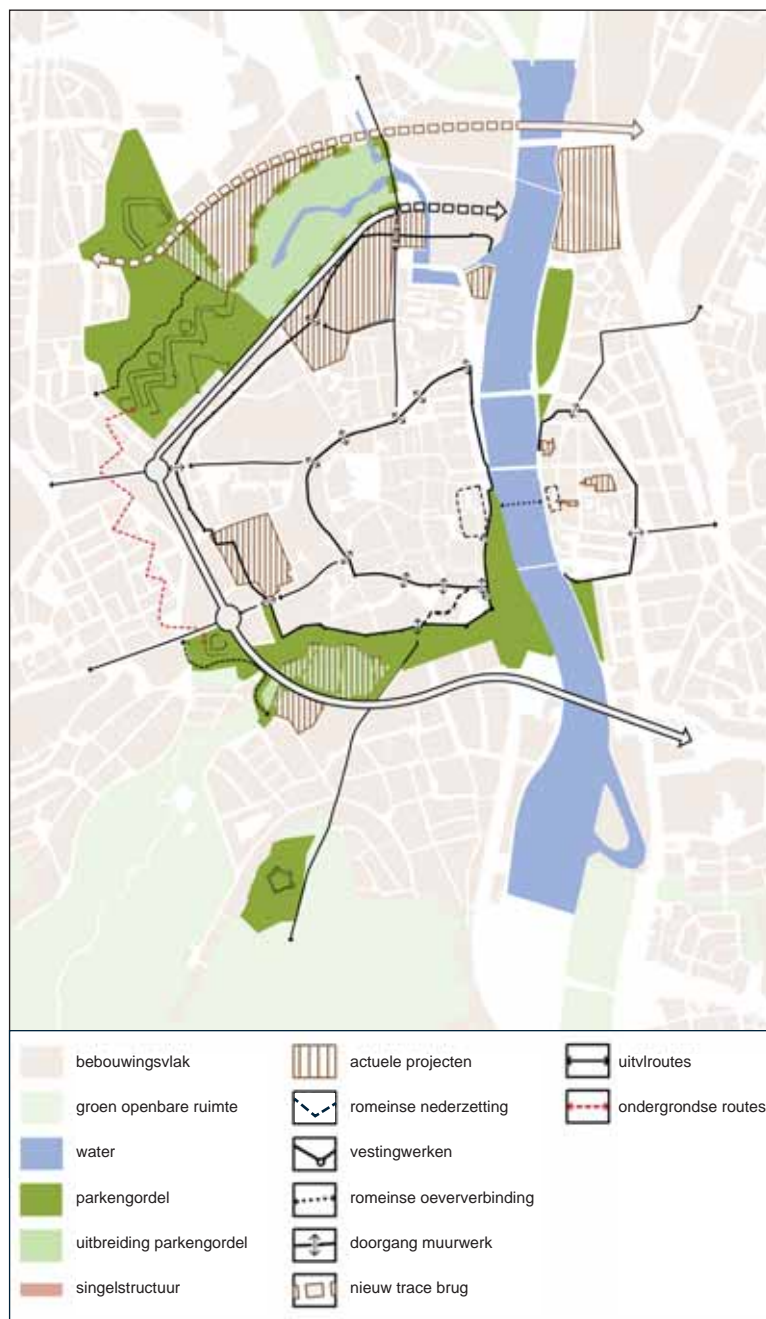
laatste zijn helaas verdwenen. Bijzondere vogelsoorten die in en rond de vesting zijn waargenomen zijn de Zwarte roodstaart, Groene specht, Gierzwaluw, en in de buurt van water de Grote gele kwikstaart en de IJsvogel.

Bovenstaande opsomming van soorten geeft een algemeen beeld van de flora en fauna van de vestingwerken maar is echter niet volledig. Daarvoor ontbreken de benodigde gestructureerde inventarisatiegegevens.

Van de Hoge Fronten zijn wel alle gegevens bekend omdat dit gebied behoort tot het Beschermd Natuurmonument en er jaarlijks uitgebreide inventarisaties plaatsvinden. In de jaarverslagen Hoge Fronten (CNME 1995-2009) zijn de resultaten vastgelegd van de flora- en fauna-inventarisaties. In deze verslagen wordt onder andere uitgebreid verslag gedaan van de ontwikkeling van de muurhagedispopulatie. Van de overige vestingwerken zijn geen recente inventarisaties aanwezig. In het verleden zijn wel

inventarisaties en tellingen verricht maar deze zijn helaas verouderd. Om een indicatie te krijgen van soorten zijn hieronder een aantal inventarisaties en tellingen weergegeven die in het verleden zijn uitgevoerd met een verwijzing naar het betreffende document indien bekend. Zie ook bijlage 9. De inventarisatie van planten op de vestingmuren is voor het laatst uitgevoerd in 1995 door het Natuurhistorisch Genootschap in het kader van het boekje “Levende Muren” van Bart Graatsma. Verder zijn door IVN vogeltellingen verricht (2006-2008) in het kader van bekendtellingen voor SOVON waarbij met name nesten zijn geïnventariseerd van de Grote gele kwikstaart. Verder zijn er veel losse waarnemingen van flora en fauna o.a Wijngaardslak, Hazelworm door IVN en diverse natuurliefhebbers. In het kader van de restauratie van het Fort St.Pieter hebben twee flora-inventarisaties plaats gevonden door Henk Hilligers en Eddy Weeda. Na de restauratie heeft echter geen inventarisatie meer plaats gevonden. Gezien het voorkomen van de vele zeldzame en beschermde plant- en diersoorten is het noodzakelijk dat er in de toekomst periodiek en structureel geïnventariseerd gaat worden. Dit kan gekoppeld worden aan het jaarlijkse beheer. Door deze jaarlijkse monitoring wordt een volledig overzicht verkregen van de aanwezige soorten en populatiegrootte en kan er indien noodzakelijk gestuurd worden door aangepast onderhoud en beheer. Door tijdig ingrijpen zoals bijvoorbeeld door het weghalen van schadelijke houtige gewassen kunnen grootschalige restauraties in de toekomst voorkomen worden.

De plantensoorten die uitsluitend of bij voorkeur op muren voorkomen, blijken de laatste decennia in aantal sterk achteruit te zijn gegaan. Muurplanten vormen een van de meest bedreigde plantengroepen in Nederland. Een dertiental soorten, waarvan er zeven in Maastricht voorkomen, zijn sinds 23 mei 1991 dan ook wettelijk beschermd. In totaal komen er 51 beschermde planten- en diersoorten voor waaronder de muurhagedis, muurbloem en ingekorven vleermuis. Tevens zijn ook alle broedvogels beschermd. Bijlage 4 bevat alle geïnventariseerde beschermde dier- en plantensoorten die op de Maastrichtse vestingwerken voorkomen en opgenomen zijn in de Flora- en Faunawet en of de Habitatrictlijn.

Overzichtskartaat vestingwerken oktober 2009

2.3 Waardering van de vestingwerken en overig militair erfgoed

De waardering van het totaal aan vestingstructuren is uitermate hoog. In vergelijking met andere steden in Nederland en Europa heeft Maastricht een grote hoeveelheid aan vestingwerken met meer dan 150 objecten, meer dan 30.000 m² aan muurwerk, meer dan 11 kilometer gangenstelsel en met een grote hoeveelheid planten- en diersoorten die hierop aanwezig zijn. Het bijzondere daarbij is dat Maastricht een van de weinige steden is waarbij er zoveel bewaard is gebleven uit de verschillende historische perioden waardoor een unieke staalkaart van de militaire vestinggeschiedenis ontstaat. Zelfs een groot deel van de 1e middeleeuwse stadsmuur is bewaard gebleven, doordat deze grotendeels aan twee kanten was bebouwd. In veel steden is de 1e stadsmuur vanwege het hergebruik van materiaal afgebroken. Daarnaast heeft Maastricht ook nog eens een bijzonder vestingsysteem met droge grachten en een tegenmijnenstelsel (de Hoge Fronten), dat nergens in Nederland zo volledig bewaard is gebleven. Verder zijn de overgebleven rondelen Haet ende Nijt en Vijfkoppen zeer bijzonder omdat deze de overgang markeren van de traditionele aanvalsmethode met handboog en werptoestellen naar het gebruik van geschut. Dit stelsel van muren en rondelen is ingepast in het 10 ha grote negentiende-eeuwse stadspark tussen Maas en Waldeck bastion. En tot slot hebben we ook de oudste en jongste stadspoort van Nederland. Dat alles bij elkaar maakt het dat we een uniek areaal aan vestingwerken hebben, bijzonder in Nederland en zelfs voor Europa. Tot op heden kregen deze bijzondere vestingwerken te weinig aandacht en bekendheid.

Hieronder worden de meest bijzondere onderdelen beschreven en gewaardeerd op het gebied van cultuur en natuur. In bijlage 5 zijn uitgebreide waarderingsstabellen toegevoegd.

Romeinse tijd

Romeinse militaire weg (Via Belgica)

De Romeinse weg is behoudenswaardig in situ. Indien er ingrepen plaatsvinden waar resten van deze weg te verwachten zijn dient archeologisch onderzoek plaats te vinden en behoud van de weg als uitgangspunt te dienen (planvorming). De Via

Belgica is een van de vele resten van Romeinse infrastructuur in onze contreien. Gemeente Maastricht heeft een convenant ondertekend met zes overige partners in Zuid-Limburg waarin overeengekomen is de Via Belgica te traceren, onderzoeken, behouden en voor het publiek beleefbaar te maken. In de buitengebieden zal de Via Belgica opgenomen worden in een toeristische fiets en wandelroute, in de binnenstad zou het verloop van de weg door middel van een markering (bijvoorbeeld voetstappen in de vorm van Romeins schoeisel) kunnen worden aangegeven.

Romeinse versterking (castellum) linker- en rechteroever

Het castellum is behoudenswaardig in situ; indien er ingrepen plaatsvinden waar resten van deze versterking te verwachten zijn, dient archeologisch onderzoek plaats te vinden en behoud van de muurresten als uitgangspunt te dienen (planvorming). In een straal van 50 kilometer bevinden zich uitsluitend tastbare resten van vierde eeuwse versterkingen in Tongeren en Heerlen. De grachten zouden op enkele plaatsen, zoals het O.L.V plein en de Graanmarkt als relicten herkenbaar en beleefbaar kunnen worden gemaakt in het straatbeeld. Van deze versterking zijn in het kader van archeologisch onderzoek resten waargenomen en nog steeds aanwezig op de volgende plaatsen: Havenstraat, Hotel Derlon, Pandhof OLV-kerk, Houtmaas en tussen de Maastrichter Smedenstraat en de Morenstraat. Het gaat hier om zowel muurwerk en torens als poortresten. De conserveringstoestand is tamelijk divers. Deels is nog circa 2 meter opgaand muurwerk voorhanden. De muur van Derlon is nog over een lengte van ruim zes meter meer dan manshoog bewaard. Het opgaande

Boven: Maquette van Romeins Maastricht (vervaardigd door de heer F. Schiffeleers).
 Onder: resten van het basement van de Romeinse stadspoort bleven bewaard in de Museumkelder Derlon aan de Plankstraat.

werk is ongeveer 1.50 breed. Het verloop van de zuid- en oostzijde van het castellum is nog niet duidelijk reconstrueerbaar. Op basis van historische informatie en logische redenering is de verwachting dat op de rechteroever tevens onderdelen van een Romeinse versterking hebben gelegen. Aangezien hierover nog nauwelijks iets bekend is, is behoud in situ wenselijk.

Romeinse brug: verbinding tussen vermoedelijk twee versterkingen & route Via Belgica

De Romeinse brug is behoudenswaardig in situ. In vergelijking met elders in Nederland of Europa gevonden Romeinse pijlerresten van bruggen is in Maastricht sprake van zeldzame onderdelen, elementen die elders niet zijn bewaard of gedocumen-

De Romeinse brug had stenen pijlers, waartussen houten liggers waren geconstrueerd.

teerd. Het betreft een belangrijk monument dat niet alleen van groot lokaal belang is, maar ook nationaal en internationaal van betekenis is voor de kennis van de Romeinse bruggenbouw. Het onderzoekspotentieel is groot, temeer daar het totale gebied, waar brugresten uit meerdere fasen verwacht mogen worden, naar schatting meer dan 3000 m² omvat. Grotendeels liggen deze resten onder water in de huidige Maas. Aangezien de vindplaats aan natuurlijke erosie onderhevig is, dient in samenspraak met Rijkswaterstaat en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op korte termijn een plan van aanpak voor monitoring en consolidatie te worden opgesteld.

Middeleeuwen: 1e stadsmuur

Archeologische resten van de aarden verdedigingswal, palissade & gracht (linker maasoever) vóór de 13e eeuw

De archeologische aarden wallen, palissaden en grachten zijn behoudenswaardig ex situ; indien er ingrepen plaatsvinden waar resten hiervan te verwachten zijn, dient archeologisch onderzoek plaats te vinden.

Fundamenten 1e middeleeuwse ommuring linkeroever

De fundamenten van de 1e middeleeuwse ommuring zijn behoudenswaardig, deels in situ, deels ex situ. Wat betreft fundamenten onder het huidige maai-veld: fundamenten van poorten en torens zijn in situ behoudenswaardig vanwege de hoge belevingswaarde en de zeldzaamheid. Fundamenten van muurde-len en grachten zijn daarentegen ex situ behoudenswaardig. Dit betekent dat ter plekke een opgraving plaatsvindt waarbij de archeologisch waardevolle resten worden bewaard en de overige resten gedo-

cumenteed. Indien er ingrepen plaatsvinden waar resten van deze versterking te verwachten zijn dient archeologisch onderzoek plaats te vinden.

Onze Lieve Vrouwewal, Jekertoren, Helpoort en Pater Vincktoren ①

De OLV-wal en de Helpoort en directe omgeving hebben vooral een hoge cultuurhistorische waarde en een hoge tot middel hoge natuurwaarde. De Helpoort scoort vanwege de hoge ouderdom (de oudste poort van Nederland) en de authenticiteit. De aangrenzende bebouwing tussen de Jekertoren en de Pater Vincktoren is weliswaar voor een belangrijk deel gereconstrueerd in het begin van de 20ste eeuw uit de periode van Victor de Stuers. Deze romantische invulling is ook van belang vanwege de waardering als een object dat weergeeft hoe in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw

werd omgegaan met historisch erfgoed: 'the Past in the Past'. Door deze historiserende reconstructie is er aan de zuidoost zijde van de stad weer een aaneengesloten verdedigingslinie ontstaan.

De restanten van de eerste omwalling hebben zich ontwikkeld tot prachtige levende muren met zeer rijke muurvegetaties. Bij de Helpoort en Jekertoren is een rijke muurbegroeiing aanwezig met als dominerende soort het Stengelomvattend havikskruid. Verder groeien hier Muurvaren, Muurleeuwenbek, Muurpeper en Plat beemdgras. Nabij de Pater Vincktoeren groeit naast het Stengelomvattend havikskruid ook de Blaasvaren.

De Onze Lieve Vrouwenwal is in 1975 gerestaureerd wat helaas ten koste is gegaan van de muurvegetatie. De muurbegroeiing bestaat hier in hoofdzaak slechts uit een aantal korstmossen, bladmossen en de muurleeuwenbek.

Lang Grachtje en Klein Grachtje ②

De eerste middeleeuwse stadsmuur is van groot belang vanwege de authenticiteit. Vooral aan de westkant van de stad is de muur nog grotendeels aanwezig en vooral in het gedeelte van het Lang Grachtje is de muur nog tot grote hoogte behouden en beleefbaar. Alleen het eerste muurvak en de laatste muur zijn in het begin van de 20ste eeuw sterk gerestaureerd. Midden in dit muurgedeelte van het Lang Grachtje bevindt zich de enige behouden muurtoren uit de eerste stadsmuur op de linkeroever. Deze muurdelen zijn zeer rijk begroeid. De muur is opgebouwd uit kolenzandsteen, mergel, en Naamse steen. Meest opvallend zijn de Gele muurbloem en Stengelomvattend havikskruid. Verder komen hier ook een aantal varens voor zoals de Eikvaren en Steenbreekvaren. Het Lang Grachtje is misschien de bekendste muur van de vesting. Hij is beschreven en getekend in de Verkadealbums van Jac. P. Thyse. Hij was verantwoordelijk voor de eerste veldbiologische bewustwording in Nederland en als link naar de vestingwerken, de zoon van een beroepssergeant geboren in Maastricht (geboortehuis achter het koor van de Eerste Minderbroederskerk, nu Rijksarchief).

Eerste stadsmuring in tuin van de Zusters onder de Bogen ③

De eerste middeleeuwse stadsmuur is weliswaar niet voor het publiek toegankelijk, maar het muurdeel is wel van belang vanwege de authenticiteit en vooral

vanwege het feit dat de muur hier zowel aan de stadzijde als aan de veldzijde nog vrij in het zicht ligt. De eerste stadsmuur is in dit muurdeel ook van belang vanwege het voorkomen van bijzondere muurvegetatie.

Middeleeuwen: 2e stadsmuur

Fundamenten tweede ommuring (14e eeuw)

De fundamenten van de tweede middeleeuwse ommuring zijn behoudenswaardig, deels in situ, deels ex situ. Wat betreft fundamenten onder het huidige maaiveld: fundamenten van poorten zijn in situ behoudenswaardig vanwege de hoge belevingswaarde. Fundamenten van muurdelen, torens en grachten zijn ex situ behoudenswaardig. Torens zijn in dit geval minder zeldzaam. Daarnaast is de ensemblewaarde lager omdat reeds veel muurdelen en fundamenten verdwenen zijn. Dit betekent dat ter plekke een opgraving plaatsvindt waarbij de archeologisch waardevolle resten worden bewaard en de overige resten gedocumenteerd. Indien er ingrepen plaatsvinden waar resten van deze versterking te verwachten zijn dient archeologisch onderzoek plaats te vinden.

Ook van de tweede ommuring zijn nog restanten zichtbaar in het straatbeeld (Jekerkwartier) al is dit beduidend minder dan van de eerste ommuring. Grote delen zijn afgebroken en alle poorten zijn bovengronds door de grote sloopwoede aan het eind van de 19e eeuw verdwenen. Afhankelijk van de locatie zal er meer of minder van de verdwenen (gesloopte) resten van de tweede ommuring aanwezig zijn. Met name de poorten zullen qua fundamenten nog redelijk intact zijn onder de huidige infrastructuur; de reguliere muurresten zullen rigoureus gesloopt en geëgaliseerd zijn en als vulling van de grachten aan de veldzijde zijn gebruikt. Het is dan ook moeilijk bij voorbaat een uitspraak te doen over de behoudenswaardigheid.

Hoewel het tracé van de tweede ommuring grotendeels bekend is en zelfs herkenbaar, blijven er nog de nodige vragen over hoe deze verdedigingswerken in het landschap functioneerden. Recente archeologische onderzoeken op locaties waar de tweede ommuring getraceerd kon worden, gaven een zeer divers beeld van de gaafheid en conserveringstoestand: delen waren nog redelijk intact (Tongersepoort),

van andere restte slechts de onderste fundamentresten van de poeren (funderingsblokken) en was van mogelijk behoud geen sprake (Spinxterrein). Het blijkt dat in gebieden waar grootschalige moderne industrieën gevestigd zijn of waren, de middeleeuwse resten veel te lijden hebben gehad. Vanwege het feit dat de resten reeds grotendeels verstoord zijn, kunnen weinig onderzoeksvragen worden beantwoord, waardoor alleen een exactere vaststelling van de ligging nader onderzoek rechtvaardigt.

Tweede stadsommuring Nieuwenhof en Aldenhofpark ①

De tweede middeleeuwse stadsmuur is van groot belang vanwege de samenhang van alle muurdelen en vanwege de grote authenticiteit en beleefbaarheid vooral aan de zuidzijde van de stad: de tweede middeleeuwse muur is nog tot grote hoogte aanwezig en beleefbaar en ligt zowel aan de stadzijde als aan de veldzijde over een grote lengte vrij in het zicht. Ook de historische ontwikkeling van de militair-strategische stadsverdediging is goed afleesbaar bij deze stadsmuur: zoals bijvoorbeeld zichtbaar bij het dichtzetten van de spaarbogen aan de Nieuwenhofstraat en de opwerpen van de Tongersekat: de verdedigingsheuvel waar nu de Jezuïetentuin is aangelegd. Eveneens van belang is de samenhang van droge en natte verdedigingslinie aan de zijde van het stadspark en de doorlaat van de Jeker via de Bonnfantenreek naar de stad. De relatie tussen stadsmuur

en andere militaire objecten, zoals wachthuizen en kruitmagazijnen is in dit deel ook bewaard gebleven. De tweede middeleeuwse stadsmuur heeft een hoge natuurwaarde vanwege het voorkomen van de Witgele helmbloem en Stengelomvatten havikskruid, maar ook het rijke insectenleven bovenop de muur is heel specifiek. De muur heeft bovenop een bijzondere belevingswaarde vanwege de aanleg van het park in de Jezuïetentuin en de aanleg van de langgerekte bloementuin bovenop de muur tussen de Nieuwenhof en de Reek.

Daarnaast vormt de muur één geheel met Jeker en stadspark, die vanuit natuuroogpunt heel belangrijk is als ecologische verbinding, maar ook voor de beleving van de recreërende bewoners en bomenliefhebbers. Het hele park telt meer dan 800 bomen en 170 verschillende soorten, een 'arboretum' ofwel bomentuin van hoog gehalte.

Middeleeuwen: Nieuwstad

Rondelen Haet ende Nijt en Vijf Koppen ②

De tweede middeleeuwse stadsmuur is aan de zuidzijde in de eerste helft van de 16e eeuw verlegd vanwege de stadsuitbreiding van Nieuwstad. De Rondelen Haet ende Nijt en de Vijf Koppen zijn van belang vanwege de samenhang van alle muurdelen en vanwege de grote authenticiteit en beleefbaarheid: de cultuurhistorische waarde is van groot belang omdat dit monument dateert uit de vroege 16de eeuw en het markeert daarbij de overgang van de traditionele aanvalsmethode met handboog en werptoestellen naar het gebruik van geschut. Tevens is dit muurdeel van belang vanwege de 19e-eeuwse stadspoort van Pierre Cuypers (Poort Waerachtig), die als jongste stadspoort in Nederland is overgebleven.

De stadsmuur heeft een beperkte natuurwaarde vanwege het beperkt voorkomen van muurvegetatie.

Poort Waerachtig ③

De Poort Waerachtig heeft een hoge belevingswaarde en tevens een hoge cultuurwaarde. De poort is in 1888 op initiatief van de directeur gemeentewerken Brender a Brandis gebouwd naar een ontwerp van Victor de Stuers.

Daarmee is deze poort de jongste stadspoort van Nederland en dat is opmerkelijk omdat hier vlakbij ook de oudste poort van Nederland staat. In 1932 zijn de kantelen van de poort naar beneden gevallen,

Rondeel 'de Vijf Koppen' (1515) en Poort Waerachtig

maar het gemis van deze kantelen is voor de beleving van de poort niet van dien aard dat men ze weer terug zou moeten plaatsen. De Poort Waerachtig heeft nauwelijks waardevolle muurplanten vanwege de schaduwwerking en daardoor een lage natuurwaarde.

Middeleeuwen: Wyck

Archeologische resten van de aarden verdedigingswallen, palissaden & grachten (rechter maasoever) Wyck vóór de 13e eeuw

De archeologische resten van aarden wallen, palissaden en grachten zijn behoudenswaardig ex situ; indien er ingrepen plaatsvinden waar resten hiervan te verwachten zijn dient archeologisch onderzoek plaats te vinden. Bij de waardering van resten van deze omwalling wordt archeologisch gezien alleen gekeken naar de restanten van de eerste omwalling te Wyck zoals aangetroffen bij Centre Ceramique.

Ommuring Wyck, Waterpoort, Maaspunttoren en Recentoren

De middeleeuwse stadsmuur aan de Maaskade is van belang vanwege de typologie van een verdedigingsobject dat direct aan het water is opgericht. De verdedigingsmuur is aan het eind van de 19de eeuw tot op maaiveldhoogte afgebroken, waardoor de muur nu meer een kademuur lijkt; bovendien zijn

de restanten van de gereconstrueerde Waterpoort en de Maaspunttoren daardoor solitaire bouwwerken geworden.

De stadsmuur heeft een hoge tot middelhoge natuurwaarden vanwege het voorkomen van het Klein Glaskruid op de Maaspunttoren.

Maaspunttoren (ged. 14e eeuw)

17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken

Hoge Fronten ①

De Hoge Fronten bezitten een hoge waardering vanwege de bijzondere cultuurhistorische en natuurhistorische betekenis. Vanuit militair-historisch oogpunt is het gebied van nationale betekenis omdat het een groot aaneengesloten militair verdedigingsstelsel vormt met zowel bovengrondse als ondergrondse linies in een tegenmijnenstelsel. Dit is een stelsel waarbij ondergrondse mijngangen (bijvoorbeeld luistergangen) werden gemaakt om de mijngangen van de aanvallers op te sporen en daarmee de stad te verdedigen. Met uitzondering van de typerende vestingsteden als Naarden en Willemstad, is er in Nederland geen enkele grote stad waar zo'n omvangrijke verdedigingsgordel behouden is gebleven. Het wetenschappelijk belang van de Hoge Fronten betreft zowel de vestingbouwkundige als de natuurhistorische betekenis.

De Hoge Fronten zijn nauwelijks aangetast door latere aanpassingen.

De belevingswaarde is vanwege de bijzondere natuurhistorische en cultuurhistorische kwaliteiten ook uitzonderlijk hoog.

De natuurhistorische waarde is onder andere bepaald doordat dit naast de Lage Fronten de enige natuurlijke vindplaats is van de muurhagedis in Nederland en om die reden in 1992 tot Beschermd Natuurmonument is verklaard.

Door de bijzondere ligging en het ongestoorde karakter komen er veel bijzondere planten- en diersoorten voor. De meest bijzonder biotopen zijn muurbiotopen, glanshavergrasland, plaatselijk kalkgrasland, incl. overgangen van grasland naar bosbegroeiing. Bijzondere soorten naast de Muurhagedis zijn: Hazelworm, Argusvlinder, div. soorten vleermuizen, Wijngaardslak, Vroedmeesterpad, Knolsteenbreek, Echt duizendguldenkruid, Katten-doorn, Aardaker, Wollige munt enz.

Bastion Waldeck ②

Het Bastion Waldeck wordt hoog gewaardeerd omdat dit vestingwerk nog gaaf en authentiek is gebleven en omdat het een van de weinige 17de eeuwse vestingwerken in Maastricht vertegenwoordigt. Het vestingwerk heeft nu een vrij geïsoleerde ligging, maar vanwege de relatie met het omliggende park heeft dit bastion toch een hoge belevingswaarde. De muur heeft een beperkte natuurwaarde door het beperkt voorkomen van een interessante muurvegetatie. In het park staan een aantal monumentale en zeldzame bomen.

Lage Fronten ③

De Lage Fronten bezitten een hoge waardering vanwege de bijzondere cultuurhistorische en natuurhistorische betekenis. Vanuit militair-historisch oogpunt is het gebied van belang vanwege de combinatie van natte grachten en hoog opgaand muurwerk. Ook de latere infrastructurele en industriële ontwikkeling van het gebied is van belang. De belevingswaarde is gering omdat het gebied nog ontsloten moet worden. De natuurhistorische kwaliteiten zijn hoog vanwege de zeldzame flora en fauna. De kwaliteit staat onder druk door het achterstallig beheer. De Lage Fronten kennen een grote biodiversiteit. Dit gebied is in tegenstelling tot de Hoge Fronten niet beschermd. Ook hier komt de Muurhagedis voor maar deze populatie staat onder druk vanwege het ontbreken van gestructureerd onderhoud en beheer. Onderdeel van de Lage Fronten zijn de waterhoudende grachten die o.a. het leefgebied vormen van de IJsvogel. In de grachten zijn 18 soorten vissen aangetroffen. In de Lage Fronten worden het

Hoge Fronten

hele jaar door vleermuizen waargenomen zoals de watervleermuis, de meervleermuis en de gewone dwergvleermuis.

Schootsvelden, glacis en inundatiekommen

Met de buitenwerken zijn de schootsvelden, het glacis en de inundatiekommen onlosmakelijk verbonden. Deze hebben een hoge cultuurhistorische waarden en zijn op sommige plekken nog zichtbaar in het stadsbeeld en/of het landschap.

17e tot begin 19e eeuw: Gebouwen en forten tot 1867

Fort Sint Pieter ④

Het Fort Sint Pieter bezit een hoge waardering vanwege de bijzondere cultuurhistorische- en natuurhistorische betekenis. Vanuit militair-historisch

oogpunt is het Fort St. Pieter van nationale betekenis omdat het een zeldzaam voorbeeld is van een gedetacheerd fort uit het begin van de 18de eeuw. Het wetenschappelijk belang van het Fort St. Pieter betreft zowel de vestingbouwkundige als de natuurhistorische betekenis.

De natuurwaarde is hoog. Bijzondere plantensoorten met name op de kop van het Fort zijn de Gelobde maanvaren en het Wit vetkruid. Verder groeien in het schraalgrasland soorten als Geel walstro en Kleine pimpernel.

Het ondergrondse gangenstelsel wordt gebruikt als overwinteringsplaats voor diverse soorten vleermuizen. Het Fort St.Pieter sluit aan bij het Beschermd Natuurmonument St.Pietersberg met bijzondere schraal- en kalkgraslanden.

De belevingswaarde is vanwege de bijzondere natuurhistorische en cultuurhistorische kwaliteiten

zeer hoog.

Fort Koning Willem I ⑤

Het Fort Koning Willem I wordt hoog gewaardeerd omdat dit vestingwerk nog gaaf en authentiek is gebleven en omdat het een van de laatste schakels is in de verdedigingslinie van de stad en daarmee vormt het fort feitelijk het sluitstuk van de vestinggordel. De droge gracht en het omgaand muurwerk hebben beperkte natuurwaarden. De belevingswaarde is momenteel gering omdat er slechts sporadisch rondleidingen worden gehouden.

In het verleden was Fort Willem I vergelijkbaar met de Hoge en Lage Fronten qua natuurwaarden. Door uitblijvend onderhoud en beheer hebben zich struiken en bomen gevestigd in de droge gracht en aan de bovenzijde van de muren waardoor de specifieke warmteminnende soorten in de loop der jaren zijn verdwenen. Het gebied is in ieder geval nu nog het leefgebied van de Hazelworm en de Wijngaardslak. Voorkomende muurplanten zijn Tongvaren, Muurvaren en Muurleeuwenbek. Inmiddels heeft er een opschoonactie plaats gevonden waarbij alle houtige gewassen zijn verwijderd. Door een aangepast ecologisch beheer kunnen de verdwenen soorten weer terugkomen. In de speeltuin broedt de Grote bonte specht en zijn er sporen gevonden van diverse roofvogels en zoogdieren.

17e tot begin 19e eeuw: naamstenen

Naamstenen

Aan de hand van de nog overgebleven en verdwenen naamstenen is de ontwikkeling van de Maastrichtse vesting goed in kaart te brengen. Het probleem van de stenen is dat de bijbehorende vestingwerken in veel gevallen niet meer bestaan, zodat ze niet meer op de oorspronkelijke plek terug te plaatsen zijn. Wel is het mogelijk om de naamstenen van de verdwenen vestingwerken in het zuidelijk deel van de Linie van Dumoulin terug te plaatsen.

20e eeuw-moderne tijd

Tapijnkazerne

De kazernegebouwen hebben vooral een hoge cultuurhistorische waarde en een geringere natuurwaarde. De Tapijnkazerne scoort vanwege de authenticiteit. Deze paviljoenbebouwing is een zeldzaamheid in vergelijking met de bewaard gebleven kazernegebouwen van Nederland, omdat

dit kazernetype na de WO-II werd vervangen en uit de wederopbouwperiode stamt. Momenteel zijn er nog geen bijzondere natuurwaarden aanwezig. De omgeving met het stadspark heeft middelhoge ensemblewaarde. Op het terrein bevindt zich nog een betonnen oorlogsbunker.

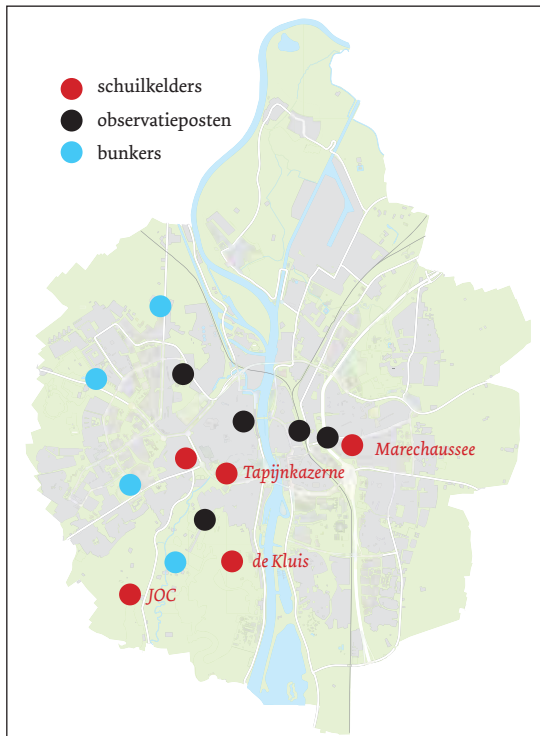
De grotere vestingwerken zoals bastions, ravelijnen en redoutes hadden namen en vaak werden die op een van de flanken in een hardstenen naamsteen gebeiteld

NAVO-commandocentrum

Het ondergrondse NAVO-hoofdkwartier (JOC) is een voor Nederlandse begrippen zeldzaam militair complex uit de periode van de Koude Oorlog en deels ook nog uit de bezettingsperiode '40-'44. Hoewel de inrichting ten gevolge van de asbestverwijderingscampagne in 1999-2009 voor een deel is verwijderd, blijven er nog genoeg herinneringen over aan het oorspronkelijke gebruik van dit ondergronds hoofdkwartier en bovendien zijn verschillende elementen gereconstrueerd a.d.h.v. behouden objecten zoals dieselaggregaten en olietanks. Andere elementen zoals instructielokalen en commandocentrum kunnen gereconstrueerd worden a.d.h.v. oude foto's. Het complex heeft een hoge cultuurwaarde en indien het voor het publiek opengesteld kan worden kan ook de belevingswaarde hoog scoren. De NAVO-groef kan opgenomen worden in een circuit van het gangstelsel onder de Cannerberg, aansluitend aan de Jezuïetenberggroef en eventueel kan er een zelfs een verbinding gelegd worden naar het Albertkanaal, waar ook enkele bunkers in de taluds zijn bewaard

Fort Sint Pieter werd in 2010 gerestaureerd en vrij gelegd. Inmiddels is ook het restaurant aan de voorzijde afgebroken, zodat het fort weer de oorspronkelijke contouren heeft gekregen

gebleven. In Nederland zijn er geen andere plekken van deze importantie uit de Koude Oorlog bewaard gebleven.

Momenteel heeft de groeve lage natuurwaarden. Indien mogelijk is er wel potentie voor vleermuispopulaties die ook in andere groeves voorkomen.

Bunkers en schuilkelders WOII en Koude oorlog

De bunkers aan de westelijke grens van de bebouwde

kom maken deel uit van een krans van vier kazematten die aan de uitvalswegen van Zuid en West Maastricht zijn gebouwd, met het front richting België. Deze kazematten zijn in 1939 gebouwd door en in opdracht van Bureau Stellingbouw van de Geniedienst van het Nederlandse leger. De cultuurhistorische waarde is middelhoog en de toeristische waarde is gering omdat de gebouwen klein zijn en ver uit elkaar liggen.

In de schuilkelder onder het Goeman Borgesiusplantsoen, Caponière Wilcke, is de geschiedenis van de schuilkelder met historische sfeerbeelden weer zichtbaar gemaakt door de Werkgroep 'Schuilen in Maastricht'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben vele duizenden mensen in de voormalige vestinggangen een schuilplaats gezocht en aan het einde van de oorlog waren deze voorzieningen ingesteld voor meer dan 25.000 personen.

In 1965 werd het Rijksplan voor Atoomschuilkelders in de vestinggangen gerealiseerd, waarbij zuurstof met behulp van koolstoffilters gezuiverd kon worden.

Informatieposten / uitkijkposten op de Gemeenteflat, fort St. Pieter en de toren van het Dinghuis)

De uitkijkposten uit de periode van de Koude Oorlog hebben behoord tot een landelijk netwerk van BB-posten (Bescherming Bevolking) die vijandelijke vliegtuigen moesten opsporen. In het fort Sint Pieter is een richtapparaat (afkomstig van de post op de Gemeenteflat) terug geplaatst.

De cultuurhistorische waarde is middelhoog en de toeristische waarde is gering omdat de drie gebouwen ver uit elkaar liggen.

Aan de Prins Bisschopsingel liggen de Logiesgebouwen van de Tapijnkazerne, die sinds 2011 niet meer bij Defensie in gebruik zijn

3. Inspiratiebron, mogelijkheden en kansen

3.1 Toekomstmogelijkheden per deelgebied

Om de ruimtelijke samenhang, herkenbaarheid en beleefbaarheid van de militaire monumenten, vestingstructuren en bijbehorende natuur in de bestaande situatie te versterken is onderzocht waar mogelijke kansen liggen op dit gebied. Hierbij spelen de volgende onderzoeksvragen een rol:

- Kan de vesting de stedenbouwkundige of landschappelijke samenhang versterken?
- Hoe kunnen nieuwe ontwikkelingen een ruimtelijke bijdrage leveren om de vesting met de natuur te versterken?
- Kan het oorspronkelijke hoogteverschil een rol spelen in het ruimtelijk beeld van de vesting?
- Zijn de stadstoegangen op dezelfde plek als de oorspronkelijke stadspoorten?
- Kunnen vestingrelicten als bakens of markering dienen in het landschap?
- Hoe kunnen ecologische verbindingen gemaakt en versterkt worden?
- Hoe kunnen populaties versterkt worden door het creëren van nieuwe groeiplaatsen en leefgebieden voor planten en dieren?
- Is de vesting duidelijk waarneembaar of verschoolen?
- Geeft de vesting de rand van de historische binnenstad weer?
- Welke rol speelt de vesting in de interactie tussen buitenwijken en de binnenstad?
- De vesting was bedoeld om mensen buiten te houden. Willen we tegenwoordig niet mensen tot bezoek aantrekken?

Om een beeld te krijgen van de mogelijkheden en ambities is onderzoek gedaan naar visies en projecten met betrekking tot vestingwerken in andere steden. Dit onderzoek is in bijlage 6 opgenomen.

De mogelijke kansen en potenties zijn per deelgebied vertaald in ambities hoe de vestingwerken getoond of verbeeld en versterkt kunnen worden. Dit is tevens afhankelijk van de huidige situatie en of de oorspronkelijke objecten nog aanwezig zijn of verdwenen. De mogelijke ambities zijn per deelgebied weergegeven in de drie thema's behouden, beleven betekenis geven.

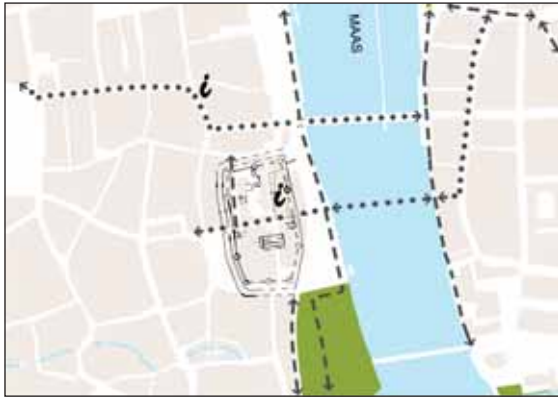
De geformuleerde ambities kunnen bij één of meerdere thema's ondergebracht worden. Vooral grotere projecten of ambities beslaan meerdere thema's. Bijvoorbeeld door het creëren van een Frontenpark blijven de muren en grachten behouden, wordt de ecologische verbindingroute versterkt, kun je door een betere toegankelijkheid en herkenbaarheid de vesting meer beleven en krijgt de locatie door actieve informatieverstrekking meer betekenis. De motte op de Sint Pietersberg past vanwege de decentrale ligging niet in onderstaande deelgebieden. Deze zou meer zichtbaar en beleefbaar gemaakt kunnen worden door het plaatselijk weghalen van opgaande begroeiing.

De ecologische ambities hebben met name betrekking op het behouden van de bestaande natuurwaarden, het versterken door het uitbreiden van groeiplaatsen en leefgebieden voor bestaande soorten waardoor de populaties worden vergroot, het verbinden van verschillende biotopen die nu geïsoleerd zijn waardoor de kans op uitsterven afneemt, en het al dan niet opnieuw introduceren van niet aanwezige of verdwenen soorten omdat natuurlijke spreiding niet of nauwelijks mogelijk is.

Bij het formuleren van ambities is steeds het uitgangspunt dat waar mogelijk een koppeling wordt gelegd met bestaande of toekomstige planopgaven zoals bijvoorbeeld de projectgebieden Klevarie, Belvédère, Brouwerij de Ridder en Palace. Afhankelijk van mogelijkheden en middelen kan in de toekomst een keuze gemaakt worden in het brede scala aan mogelijke ambities. Het is afhankelijk van de investeringsruimte en potenties die je hebt, welke inspanning geleverd kan worden. Dit bepaald hoe intensief en uitgebreid en hoe passief of actief je kunt insteken. Er zijn geen uitgewerkte plannen gemaakt, maar wel inspirerende voorbeelden en mogelijkheden gegeven die zijn weergegeven op een praktische en hanteerbare inspiratiekaart. Op deze manier wordt een bijdrage geleverd aan de toekomst van de vestingwerken van Maastricht. Om hierin op een zorgvuldige manier prioriteiten te stellen en keuzes te maken is een marktwaardenonderzoek als hulpmiddel noodzakelijk. Dit onderzoek laat de economische potenties zien die bepalen waar de kracht van de vestingwerken liggen en op basis waarvan keuzes gemotiveerd kunnen worden.

Romeinse tijd

Deelkaart Romeinse tijd

Het castellum is de Romeinse versterking die grotendeels nog ondergronds aanwezig is ter plekke van de Onze Lieve Vrouwekerk, Houtmaas, Maastrichter Smedenstraat en Wolfstraat. Het castellum is in de openbare ruimte niet of nauwelijks herkenbaar en beleefbaar. Ook de samenhang met Romeinse brug in de Maas en de Via Belgica, de Romeinse militaire weg van Boulogne naar Keulen is niet herkenbaar, alsmede het oorspronkelijk Romeins maaiveld en de oorspronkelijke loop van de Maas. In hotel Derlon is een klein deel van het Castellum bloot gelegd en in de kelder zichtbaar en toegankelijk gemaakt. Verder

is met metalen noppen in het wegdek de toren aan de Houtmaas gemarkeerd. Daarnaast staat een tijdvenster aan de Maasoever ter markering van de Romeinse brug. Dit is een digitaal informatiesysteem waarin archeologische en historische informatie over de Romeinse brug en Romeins Maastricht op toeristische wijze wordt weergegeven.

Behouden:

- Behoud van de bestaande archeologische resten in situ.
- Behoud van de Romeinse brug door monitoring en consolidatie onder water. Dit vindt plaats door middel van het afdekken van de resten in de Maas.

Beleven:

- De restanten van de castellummuur zijn vrijwel nergens in de openbare ruimte gemarkeerd: alleen de toren van de Houtmaas is met metalen noppen in het wegdek gemarkeerd (zie foto). Romeinse tekstborden of afwijkend bestratingmateriaal zouden kunnen worden aangebracht om extra aandacht op het castellum te vestigen, waarmee de samenhang van het totale castellum inzichtelijk wordt in een uniforme huisstijl voor de Romeinse periode. Hierbij is de zone langs de Houtmaas (nu achterterrein met garageboxen) een belangrijke schakel om de locatie van het castellum in zijn geheel beleefbaar te maken.
- Het zichtbaar en toegankelijk maken van de

Aan de Houtmaas zijn in 1984 de restanten van een van de torens van het Romeinse castellum teruggevonden. De ligging is met grote 'punaises' aangeduid.

Vroeg-romeinse en laat-romeinse militaire route van de Via Belgica (de heerbaan van Bavay naar Keulen) en de contouren van de laat-romeinse bebouwing, het 'castellum'.

archeologische resten van een toren van het Romeins Castellum in het Pandhof van de Onze Lieve Vrouwekerk. Deze liggen nu afgedekt en komen niet tot hun recht.

- Aan de Houtmaas ligt een kans om de Romeinse muur in toekomstige plannen herkenbaar te maken: in deze zone zou onderzocht kunnen worden of de parkeerplaatsen opgeheven en/of verworven kunnen worden. Op deze manier kan de bestaande markering in de bestrating zichtbaar worden.
- Een van de torens lag ten zuiden van de Onze Lieve Vrouwekerk op de plek van de fietsenstalling: een herinrichting van dit gebied verdient extra aandacht om op deze manier de locatie van de toren te benadrukken.
- De samenhang met de Romeinse brug en de Romeinse kadeoever dient in de bestrating aangegeven te worden. Er dient onderzocht te worden of de locatie van het digitale tijdvenster dat nu aan de Maasoever staat ter markering van de brug, beter ten westen van de tunnelbak geplaatst zou kunnen worden. Op deze manier komt het meer in de doorgaande wandel- en winkelroutes te staan waardoor de toegankelijkheid verbeterd wordt en het tijdvenster onderdeel kan gaan uitmaken van de beleving van het castellum.
- De route van de Via Belgica loopt dwars door de stad. Op 16 augustus 2008 hebben zes gemeenten waar de Romeinse weg doorheenloopt, het initi-

atief genomen om een convenant te sluiten over de uitvoering van de provinciale visie Via Belgica. In het Convenant is onder andere afgesproken dat de weg voor zover nog niet bekend getraceerd en zichtbaar gemaakt wordt, dat de weg planologisch duurzaam veilig gesteld wordt in overeenstemming met landschap en natuur en dat waar mogelijk de weg hersteld en beleefbaar gemaakt wordt. Bij ontwikkelingen van terreinen zoals brouwerij De Ridder zou de weg onderzocht en gemarkeerd kunnen worden.

Betekenis geven:

- De ondergrondse locaties tussen de Romeinse kelder Derlon; het "horreum" (een schuur voor opslag van graan en etenswaren) onder de Parochiale School aan de Stokstraat en de kelderruimte onder het voormalige Arbeidsbureau 'Het Bat' tot een ondergrondse Romeinse route verbinden met tussengangen en ondergrondse informatie- en expositieruimtes.
- Een informatiepunt maken in het voormalige Arbeidsbureau met bijvoorbeeld een aanduiding van het Romeinse maaiveld, het zichtbaar maken van actieve opgravingen in de binnentuin, het benutten van het zicht op de Houtmaas voor verbeelding van de Romeinse situatie en archeologische resten van de brug tentoonstellen.

Middeleeuwen: 1e stadsmuur

Deelkaart middeleeuwen: 1e stadsmuur

De eerste stadsmuur bestaat onder andere uit de Onze Lieve Vrouwewal, Helpoort, Pater Vincktoren, Jekertoren, Lang Grachtje en Klein Grachtje, muurresten bij de 'Zusters Onder de Bogen' en muurdelen achter de bebouwing van de Grote Gracht. De eerste stadsmuur is relatief goed bewaard gebleven. Ongeveer de helft van de stadsmuur staat nog overeind en dat is voor Nederlandse begrippen uniek. Vooral bij het Lang Grachtje is de muur tot grote hoogte behouden gebleven. Grote delen van de muur zijn in het eerste decennium van de 20ste eeuw aan de zuidzijde van de stad in het zicht gebracht of gereconstrueerd. Aan de west- en noordzijde zijn grote delen aan het zicht onttrokken, omdat ze in kloostertuinen of binnenterreinen liggen of omdat ze volledig zijn ingebouwd binnen gesloten huizenblokken. Dit is ook een kenmerk van deze eerste muur, die immers door die aanbouwsels ook behouden is gebleven. De muur is hierdoor helaas niet volledig herkenbaar of te volgen. Ook de locatie van de poorten en torens is, behoudens de Helpoort, nauwelijks meer beleefbaar.

Behouden:

- Behoud van de bestaande bovengrondse muurresten, door onder andere handhaven en structureel onderhoud.
- Indien er geen resten meer bovengronds aanwezig zijn, zijn fundamente van de eerste stadsmuur met poorten en torens onder het huidige maaiveld in situ behoudenswaardig vanwege de hoge belevingswaarde en de zeldzaamheid.
- Behoud en uitbreiding van bijzondere muurvegetatie op de muren zoals de Muurbloem, Stengelomvattend Havikskruid en de Blaasvaren.
- Onderzocht moet worden of alle openbare stukken van de stadsmuur verworven kunnen worden (zoals het terrein tussen Verwerhoek en Ezelmarkt) om de toegankelijk te verbeteren. Voor al deze delen zou de status van Rijksmonument aangevraagd kunnen worden.
- De muur in de tuin van de Zusters onder de Bogen zou bij een eventuele toekomstige herbestemming van dit gebied weer toegankelijk gemaakt kunnen worden. Dat geldt ook voor de stadsmuur in de tuin van de binnenstadsschool aan het Lang Grachtje, waar de enige toren van de eerste stadsmuur nog is te zien, alsmede voor de Predikherengang waar een deel van de eerste stadsmuur zichtbaar is. Er dient onderzocht te worden of stadsgidsen en rondleiders toegang kunnen krijgen. Bij de toren in het Lang Grachtje zou zelfs overwogen kunnen worden om ook de toren tot op verdiepingsniveau toegankelijk te maken.

Beleven:

- In toekomstige plannen voor het Bauduinterrein (Grote Looiersstraat-Verwerhoek-Looiersgracht) kan een verbinding tussen de Verwerhoek en de Looiersgracht aan de veldzijde van de muur gerealiseerd worden. De muur zou op het terrein

Muurbloem

Stengelomvattend Havikskruid

Blaasvaren

zichtbaar gemaakt moeten worden. De muur is daar nu opgenomen in een stallingsgarage. Door deze ingrepen kan de onderlinge samenhang tussen de nog bestaande fragmenten van de eerste stadsmuur inzichtelijk en beleefbaar worden.

- Omdat van de eerste stadsmuur nog relatief veel bewaard is gebleven kan de samenhang makkelijk zichtbaar worden gemaakt door middel van een kunstopdracht. Hierdoor kan de samenhang tussen aanwezige resten en ontbrekende schakels verbeterd worden: bijvoorbeeld op de Markt; aan het Bat; Graanmarkt; Minderbroedersberg; Tweebergenpoort; Statenstraat en Helmstraat. Ook de Stadspoorten kunnen in zo'n kunstopdracht aandacht krijgen en beleefbaar worden gemaakt.
- Indien ooit onder de Markt een ondergrondse ruimte wordt gerealiseerd, kan de muur als schakel hier een prominente betekenis krijgen.
- Het herstel van de weergang tussen de Jekertoren en de Helpoort boven op de muur, inclusief het herstel van de voormalige toegangen. Dit om de beleving en toegankelijkheid te versterken.

Betekenis geven:

- Het aantal hardstenen informatieplaquettes uitbreiden en als kenmerk en uniforme huisstijl laten fungeren voor de eerste en tweede stadsmuur.
- Het bestaande informatiepunt in de Helpoort, ondersteund door Stichting Maastricht Vestingstad, versterken door de toegankelijkheid en de informatiewaarde te verhogen.

Middeleeuwen: 2e stadsmuur en Nieuwstad

Deelkaart middeleeuwen: 2e stadsmuur en Nieuwstad

Aan de zuidzijde is de muur grotendeels behouden in het stadspark ter hoogte van de Nieuwenhofstraat en Aldenhofpark waar de muur aan stad- en veldzijde goed toegankelijk is. De tweede stadsmuur versterkt hier de parkengordel vanwege het feit dat de muur fungeert als verbindingselement van de Maasboulevard tot het Jekerpark. Aan de westzijde en noordzijde zijn echter geen bovengrondse delen behouden gebleven. De muur is op enkele punten voorzien van hardstenen informatieplaquettes. De tweede middeleeuwse stadsmuur is aan de zuidzijde in de eerste helft van de 16e eeuw verlegd vanwege de stadsuitbreiding van de Nieuwstad. Dit zijn de rondelen Haet ende Nijt en Vijf Koppen. Eveneens is de samenhang van belang tussen de droge en natte grachten aan de zijde van het stadspark en de doorlaat van de Jeker via de Bonnefantenreek naar de stad (de zwarte sluis tussen Stadspark en Bonnefantenstraat). De relatie tussen stadsmuur en andere militaire objecten, zoals wachthuizen en kruitmagazijnen is in dit deel ook bewaard gebleven.

Behouden:

- Behoud bovengrondse delen van de tweede stadsmuur door onder andere handhaven en structureel onderhoud.
- Indien er geen resten meer bovengronds aanwezig zijn, zijn fundamente van de tweede stadsmuur met poorten en torens onder het huidige maaiveld in situ behoudenswaardig vanwege de hoge belevingswaarde en de zeldzaamheid.
- Behoud en uitbreiding van waardevolle muurvegetatie en de negentiende-eeuwse parkenstructuur.
- Door het weghalen van een strook verharding aan de voet van de vestingmuur, of door het wijzigen van het maaibeheer kunnen meer groeiplaatsen en nieuwe groeiplaatsen voor bijzondere plantensoorten ontstaan. De populatie kan zich hierdoor uitbreiden en versterken.

Beleven:

- Het toegankelijk maken van de Pater Vincktoren, waterpoort de Reek en de kazematten in de rondelen Haet ende Nijt zou de belevingswaarde kunnen vergroten.
- Het oorspronkelijk deel van de tweede stadsmuur ter hoogte van Nieuwstad zou gemarkeerd kunnen worden in het park bij de Begijnenstraat en ter plaatse van het verlengde van de muur bij de

Hardstenen informatiepaneel bij de 2e middeleeuwse stadsmuur

Pater Vincktoren. Daarnaast dient onderzocht te worden of het mogelijk is een markering aan te brengen op het binnenterrein van de Molenhof.

- Het hekwerk van de Pater Vincktoren vervangen door een betere oplossing om de veiligheid te garanderen en overlast te beperken. Hierbij dient rekening te worden gehouden met de waardevolle muurflora.
- De voormalige poorten van de tweede stadsmuur zijn in de straatprofielen herkenbaar, door een verbreding of rotonde, bijvoorbeeld bij de Tongersestraat en Brusselsestraat. In de Calvariestraat is zelfs de plek van de muur in een verbreding van het straatprofiel en het terugspringen van de rooilijn afleesbaar. De voormalige poortlocaties zijn daarmee nog steeds zichtbaar in het straatprofiel en inrichting van openbare ruimte en daarmee een verwijzing naar het verleden. In de toekomst verdient dit aandacht in de Maagdendries en de Boschpoort en Lindenkruispoort. Het zichtbaar maken kan afhankelijk van het plan door middel van rotondes, bestrating, stedenbouwkundige structuur of monumentale beplanting.
- Langs de tweede muur zijn verschillende aantrekkelijke routes, zowel op maaiveldniveau langs de stadszijde en de veldzijde, als hoog over de muur. Met trappen zijn verschillende routes onderling goed verbonden.

De route boven over de muur bij de Nieuwenhofstraat zou doorgeleid kunnen worden naar het oosten richting rondelen Haet ende Nijt en de Vijf Koppen via een verbinding over de muur of via de bestaande trap vanaf maaiveld niveau. De bestaan-

Pater Vinktoren

de trap is momenteel dichtgemetseld. Uiteraard zou er dan boven op de muur een voetpad met balustrades moeten komen. Ook zou onderzocht moeten worden of bij het realiseren hiervan de tweede Pieterspoort gemarkeerd kan worden.

- Er kan meer samenhang gerealiseerd worden tussen de muurresten van de tweede stadsmuur bij de inrichting van het park in toekomstige plannen op het Klevarieterrein tussen Polvertoren en Calvariestraat. Bij deze herinrichting zal de openbare ruimte als park worden ingericht zodat dit aansluit bij het huidige stadspark. De oude Ginko, de Japanse notenboom (200 jaar), zal in de nieuwe parkstructuur worden opgenomen. Daarnaast kan ook een verwijzing gemaakt worden naar de loop van het ondergrondse Jekerkanaal in de openbare ruimte, alsmede een verwijzing naar de ontploffing van het kruithuis ter plekke van het huidige "Abrahamslook" door middel van informatieborden, markeringen in het maaiveld of kunstwerken.
- De toegang tot de stadszijde van de muur via het Aldenhofpark aan de Tongersestraat is vanwege de leveranciersingang van de Universiteit nauwelijks bereikbaar. Deze is momenteel gesloten door een slagboom. De toegankelijkheid en openstelling van dit parkdeel zou in overleg met de Universiteit verbeterd kunnen worden.
- De verbinding tussen het Aldenhofpark en het Waldeckpark kan versterkt worden.
- De toegankelijkheid van de parkengordel ter hoogte van de Tapijnkazerne verbeteren door betere verlichting en veiligheid.

Betekenis geven:

- Het aantal hardstenen informatieplaquettes uitbreiden in een uniforme huisstijl en als kenmerklaten fungeren voor de eerste en tweede stadsmuur.
- Het bestaande informatiepunt in de Helpoort, ondersteund door Stichting Maastricht Vestingstad, versterken door de toegankelijkheid en de informatiewaarde te verhogen.
- Sommige kanonnen zijn te licht of te zwaar van kaliber voor de plek waarop ze staan. De 12-ponder op het rondel Vijfkoppen zou bijvoorbeeld vervangen moeten worden door een 80-ponder. Ook zouden de kanonnen in de openbare ruimte voorzien moeten worden van historisch correcte houten affuiten of rolpaarden.

Middeleeuwen: Wyck

Deelkaart middeleeuwen: Wyck

Korte omschrijving: Met uitzondering van de Maaszijde is de middeleeuwse stadsmuur in Wyck nauwelijks herkenbaar gebleven. Aan de Maaszijde zijn de Waterpoort, de Maaspunttoren en de Recentoren de belangrijkste overgebleven onderdelen van de middeleeuwse stadsmuur.

Behouden:

- Behoud van bovengrondse muren door consolidatie.
- Ten aanzien van archeologische resten van de eerste en tweede omwalling en de ommuring aan de rechterzijde van de Maasoever wordt behoud in situ nastreefd.
- Behoud en uitbreiding van waardevolle muurvegetatie zoals het Klein Glaskruid.
- Het vervangen van lavendelstruikjes door inheemse muurvegetatie bij de Recentoren vanwege mogelijke uitbreiding van de populatie en de samenhang met de oorspronkelijke muurvegetatie.

Beleven:

- Wellicht kan de Wycker Kruittoren weer gemarkeerd worden met een kunstwerk of bouwwerk, maar niet door reconstructie.
- Aan de oostzijde van de Maas is nagenoeg niets overgebleven van de 1e stadsmuur en is dan ook

Voormalige kruittoren Wyck nabij de Martinuskerk

niet beleefbaar. Dit kan eveneens worden versterkt door een kunstproject.

- Bij ontwikkelingen van de terreinen die aan de Wyckergrachtstraat grenzen (Wycker Veste en het Palace-gebied) dient onderzoek plaats te vinden naar het verloop van de eerste stadsmuur. Dit omdat de eerste middeleeuwse verdedigingslinie zeer waarschijnlijk langs de Wyckergrachtstraat heeft gelopen.
- De mogelijkheid onderzoeken om een tweede verbinding te leggen tussen de Maaspunttoren en het Waterpoortje op het niveau van het water, bijvoorbeeld door middel van een loopbrug of steiger.

Betekenis geven:

- Omdat de behouden delen allemaal langs de Maas liggen is er alleen in deze zone enige samenhang. Dit kan door middel van informatiepanelen nog versterkt worden.
- Een informatiepunt voor Wyck creëren op de locatie van de voormalige Wycker Kruittoren

Waldeckbastion

17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Westzijde

Deelkaart: 17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Westzijde

Aan de westzijde van de stad ligt de linie van Dumoulin, waaronder de Hoge Fronten, waar de vesting alleen door middel van droge grachten verdedigd kon worden. Het behouden deel achter de Statensingel en de Cabergeweg heeft een

optimale herkenbaarheid vanwege zijn gaafheid en grootte. Het is een van de grootste bewaard gebleven vestingdelen van Nederland met tevens een bijzondere verdedigingstechniek vanwege het droge grachtensysteem en het tegenmijnenstelsel. Van het gedeelte tussen het Koningin Emmaplein en het Tongerseplein is alleen het ondergrondse gangenstelsel nog intact. Het Waldeckbastion aan de westzijde van het Tongerseplein is wel nog intact (Waldeckpark).

Behouden:

- Behoud van bovengrondse muren en ondergronds gangenstelsel door consolidatie
- Ten aanzien van archeologische resten van de buitenwerken is behoud het primaire uitgangspunt, waarbij de resten opgenomen dienen te worden in de stedenbouwkundige planvorming en/of de openbare ruimte, tenzij behoud om zwaarwegende redenen niet mogelijk blijkt.
- Verdere optimalisatie van de leefbiotoop van waardevolle flora en fauna, van met name de muurhagedis en de begroeiing op de muren en in de grachten.
- Het versterken van het soortenrijkdom in de grachten door het optimaliseren van het ecologisch beheer. Dit kan met name door intensievere schaaibegrazing en gefaseerd maaibeheer en bosrandbeheer.
- Behoud en uitbreiding van waardevolle muurvegetatie door zorgvuldig beheer in overeenstemming met het Beheerplan Hoge Fronten 2007-2012 (CNME Maastricht & Regio, 2009).

Lage Fronten, Ravelijn A

- Behoud van muurvegetatie door bestrijding van schadelijke vegetatie zoals de Japanse Duizendknoop.
- Behoud van het militaire karakter van de Hoge Fronten door middel van een natuurinrichtingsplan dat gebaseerd is op het historische karakter. Dit betekent daar waar mogelijk het openhouden van de schootsvelden, glacis en grachten, bomen handhaven op de vesting die oorspronkelijk bedoeld waren als bouwhout en wellicht lage doornstruiken herplaatsen voor de vesting. Dit alles in tegenstelling tot het Waldeckpark waar het parkachtige karakter wordt geambieerd.
- Het is aan te bevelen de originele kanonnen zoals die bij bastion Waldeck op een veilige plaats te zetten, bijvoorbeeld in het fort Sint Pieter en deze eventueel te vervangen door replica's. De originele kanonnen zijn dan beschermd tegen vandalisme en kunnen bij speciale gelegenheden gebruikt worden voor saluutschoten vanuit het fort.

Beleven:

- Ingangen en toegangen van Hoge Fronten meer herkenbaar maken zodat de toegankelijkheid verbetert.
- Het versterken van de relatie tussen de Hoge Fronten en de binnenstad. Dit eveneens om de toegankelijkheid en de herkenbaarheid te vergroten, door de toegangsroutes beter in te richten en aantrekkelijk te maken voor voetgangers.
- Tussen de Hoge en Lage Fronten dient een verbinding onder de Cabergerweg door geleid te worden om de samenhang en toegankelijkheid te versterken. Dit conform de toekomstige plannen van het projectgebied Belvédère. Op deze manier wordt ook de herkenbaarheid en de continuïteit verbeterd. Daarnaast wordt hiermee een ecologische verbinding gecreëerd door twee gescheiden populaties muurhagedissen met elkaar te verbinden. Deze verbinding kan worden vormgegeven door een moderne onderdoorgang onder de Cabergerweg. Hierbij dient rekening te worden gehouden met de ligging van de fundering van het vroegere Bastion A op deze plek.
- De groene parkgordel herstellen, die de verbinding vormt tussen het Waldeckpark, de Hoge Fronten en de Lage Fronten om de samenhang te versterken. Een deel van de verdwenen groene gordel kan hersteld worden door het creëren van een open groene ruimte aan de Proosdijweg, de voormalige glacisweg. Op deze manier blijft de glacis herkenbaar, het van buiten naar binnen oplopend glooiend terrein rondom de vesting. Daarnaast dient de grilligheid van de weg gehandhaafd te blijven en zou door een verbetering van de openbare inrichting de toegankelijkheid verbeterd kunnen worden. Hierbij dient onderzocht te worden of het gebied autovrij gemaakt kan worden om de aantrekkelijkheid voor voetgangers te verbeteren.
- De bestaande schootsvelden zoveel mogelijk open houden. Aan de noordzijde van de Hoge Fronten zijn de schootsvelden in tact gebleven. In Blauw Dorp kan er meer openheid gecreëerd worden tussen de oude glacisweg (Proosdijweg) en de Ruttensingel.
- De restanten van Lunet Drenthe achter het Waldeckpark meer zichtbaar en beleefbaar maken door verwijzing of een kunstwerk. De huidige restanten zijn onherkenbare steenopstapelingen met cementpleister afgesmeerd.
- Aan de westzijde van de stad kan in Blauw Dorp het thema van de verdwenen vestingwerken bij de herontwikkeling van het gebied meer onder de aandacht worden gebracht door onder andere de behouden naamstenen van vestingwerken in dit gebied terug te brengen, bijvoorbeeld Stad-en-Lande en Louise. Deze staan nu in het Aldenhofpark. Op deze manier kan in Blauw Dorp een route gemarkeerd worden langs die verdwenen vestingwerken. Die route zou dan met verwijzingsborden of markeringstekens zichtbaar gemaakt kunnen worden.
- De bestaande grensstenen van de Linie Dumoulin zichtbaar maken.
- Een nieuwe ingang onder het patronaatsgebouw bij de Lambertuskerk realiseren om de toegankelijkheid te verbeteren. Toekomstige plannen in en rondom de Lambertuskerk zouden hier rekening mee kunnen houden.
- Bastion Brandenburg beleefbaar maken zodat er een dwarsverbinding ontstaat tussen het Klevarie-terrein en het glacis, waardoor het mogelijk is aaneengesloten vestingwandelingen te organiseren in dit gebied.

Betekenis geven:

- Het realiseren van een informatiepunt voor de Hoge en de Lage Fronten in het kazematgebouw van Ravelijn A.

17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Noordzijde

Deelkaart 17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Noordzijde

Aan de noordzijde van de stad liggen de Lage Fronten, waar de vesting door middel van natte grachten verdedigd werd. Het gebied, gelegen tussen de Cabergerweg en de Boscherweg, richting Bassin, is deels behouden gebleven en deels door latere infrastructurele en industriële ontwikkelingen gewijzigd. Het gebied is nauwelijks toegankelijk, onherkenbaar en zelfs onveilig.

Behouden:

- Behoud van bovengrondse muren door consolidatie.
- Ten aanzien van archeologische resten van de buitenwerken is behoud het primaire uitgangspunt, waarbij de resten opgenomen dienen te worden in de stedenbouwkundige planvorming en/of de openbare ruimte, tenzij behoud om zwaarwegende redenen niet mogelijk blijkt.
- Inhalen achterstallig groenbeheer. Populaties dreigen uit te sterven vanwege dichte begroeiing.
- Verdere optimalisatie van de leefbiotoop van waardevolle flora en fauna en ecologische verbindingen leggen met omliggende biotopen.
- Het versterken van het soortenrijkdom in de grachten door het optimaliseren van het ecologisch beheer. Dit kan met name door intensievere schaaibegrazing en gefaseerd maaibeheer en bosrandbeheer.
- Behoud en uitbreiding van waardevolle muurvegetatie door zorgvuldig beheer.
- Behoud van het militaire karakter van de Lage Fronten door middel van een natuurinrichtingsplan dat gebaseerd is op het historische karakter. Dit betekent daar waar mogelijk het openhouden

van de schootsvelden, glacis en grachten, bomen handhaven op de vesting die oorspronkelijk bedoeld waren als bouwhout en wellicht lage doornstruiken herplaatsen voor de vesting. Dit alles in tegenstelling tot het Waldeckpark waar het parkachtige karakter wordt geambieerd.

- De status Rijksmonument en Natuurmonument voor de Lage Fronten aanvragen.

Beleven:

- De bekendheid van het gebied van de Lage Fronten is momenteel laag en kan versterkt worden door de toegankelijkheid te verbeteren en het gebied op te schonen en veiliger te maken. Zowel de verbinding tussen Lage en Hoge Fronten als de verbinding richting Bassin dient versterkt te worden.
- Het verleggen van de Noorderbrug in de toekomstige plannen van het Belvédèregebied geeft een unieke kans om de vestinggordel te herstellen en de parkengordel uit te breiden, waardoor de samenhang en herkenbaarheid wordt verbeterd. Indien de nieuwe afrit van de Noorderbrug niet wordt gerealiseerd en dus blijft liggen op het huidige tracé, blijft de barrière dwars door het gebied van de Lage Fronten bestaan. Hierdoor kan de relatie tussen de Hoge en Lage Fronten, maar ook tussen de Lage Fronten en het Bassin nooit worden gerealiseerd.
- De samenhang en de ruimtelijke alsmede de visuele relatie tussen de Hoge en de Lage Fronten dient versterkt te worden door de groene parkgordel tussen beiden te verbinden. Hierbij dient de structuur van schootsvelden en vestingwerken zichtbaar te blijven en versterkt te worden. De schootsvelden van de Hoge Fronten en Fort Koning Willem I blijven daarbij vrij van bebouwing.
- Bij de toekomstige ontwikkeling van het Sappigebied zou het thema van de groene gordel naar het oosten gecontinueerd kunnen worden. Hierbij kan het thema 'water' ook een rol spelen in de verbindende factor.
- Tussen de Hoge en Lage Fronten dient een verbinding onder de Cabergerweg door geleid te worden om de samenhang en toegankelijkheid te versterken. Dit conform de toekomstige plannen van het projectgebied Belvédère. Op deze manier wordt ook de herkenbaarheid en de continuïteit verbeterd. Daarnaast wordt hiermee een ecologische verbinding gecreëerd door twee gescheiden populaties muurhagedissen met elkaar te verbinden. Deze verbinding kan worden vormgegeven door

een moderne en veilige onderdoorgang onder de Cabergerweg. Hierbij dient rekening te worden gehouden met de ligging van de fundering van het vroegere Bastion A op deze plek.

- Nieuw aan te leggen routes zijn nodig om de toegankelijkheid door het gebied van de Lage Fronten te verbeteren. Dit kan enerzijds door de oude glacisweg te herstellen om een doorgaande route te creëren van noord naar zuid. Anderzijds kan dit door in de dwarsrichting een houten brugverbinding te herstellen tussen ravelijn A en de muur tussen de bastions A en B. Op deze manier ontstaat er een doorgaande route in de Lage fronten en tevens kan hiermee een logische voetgangersverbinding tussen het Frontenpark en de binnenstad worden gerealiseerd.
- Het zichtbaar maken van het oorspronkelijke grachtenprofiel in de Lage Fronten. Dit kan door de muurwerken te accentueren en deels te herstellen ter plaatse van de aanzet van de grachten.

Betekenis geven:

- Waterverbinding tussen Maas en Lage Fronten herstellen en beperkte waterrecreatie/toerisme mogelijk te maken in de natte grachten van de Lage Fronten via een verbinding met het Bassin.
- Het realiseren van een informatiepunt voor de Hoge en de Lage Fronten in het kazematgebouw van Ravelijn A
- Voordat de toekomstige plannen in het Belvédère-gebied zijn gerealiseerd is het aan te bevelen een toeristisch en educatief programma uit te werken.

Kanonnen aan de voet van de Onze Lieve Vrouwewal

17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Zuidzijde

Deelkaart 17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Zuidzijde

Van de buitenwerken aan de zuidzijde van de stad is vrijwel niets behouden gebleven. Alleen de zuidflank van het Bastion Wilhelmina is als kademuur van de Jeker gespaard gebleven.

Behouden:

- Behoud van bovengrondse muren door consolidatie.
- Ten aanzien van archeologische resten van de buitenwerken is behoud het primaire uitgangspunt, waarbij de resten opgenomen dienen te worden in de stedenbouwkundige planvorming en/of de openbare ruimte, tenzij behoud om zwaarwegende redenen niet mogelijk blijkt.
- Behoud en uitbreiding van het waardevol groen in de parkengordel.

Beleven:

- Bij de ontwikkeling van de locatie Tapijnkazerne kan de voormalige structuur van de waterbassins (inundatiekommen) die hier vroeger hebben gelegen ter verdediging van de stad als inspiratiebron dienen. Dat geldt eveneens voor de toekomstige ontwikkeling op het militair oefenterrein ten

zuiden van de Prins Bisschopsingel, waar vroeger het bastion Brunswyck heeft gelegen.

- De samenhang van het gebied kan verbeterd worden door de groene gordel tussen de Hubertuslaan en de Sluis De Reek te verbreden. Die verbreding kan worden vormgegeven door de noordzijde van het Tapijnkazerneterrein in te richten als een groene parkzone, waarbij de waardevolle gebouwen van de Tapijnkazerne behouden blijven. Om dit te versterken dient daarnaast onderzocht te worden of het dierenpark in omvang beperkt of verplaatst kan worden.
- De oorspronkelijke Jeker terugbrengen in de parkengordel. Indien dit niet mogelijk blijkt dient een verwijzing gemaakt te worden naar de vroegere Jekerloop (die zuidelijker lag ten opzichte van de huidige Jekertak). Dit kan door middel van een fiets- en wandelverbinding ter markering van deze voormalige Jekerloop.
- Naast de Sluis De Reek de verbinding verbeteren tussen het Jekerkwartier en het park. De bestaande poterne is niet geschikt vanwege de beperkte afmeting, het smalle verloop en de veiligheid.
- Om de toegankelijkheid te verbeteren is het wenselijk onder de Bisschopsingel een verbindingsroute naar het Jekerdal te realiseren. Dit is van belang vanwege de verkeersveiligheid, het creëren van een ecologische verbinding tussen het Stadspark en het buitengebied (Jekerdal, St. Pietersberg, Cannerberg) en het verbeteren van de route tussen het Stadspark en het Jekerpark.
- Het verbeteren van de toegankelijkheid van Lunet Sint Pieter, nabij Stay-o-kay.
- Het verbeteren van de toegankelijkheid van Bastion Waldeck.

Betekenis geven:

- Het landschapspark als 19e-eeuws cultuuroord promoten.
- Sommige kanonnen staan op een onlogische plaats,

zoals de vijf exemplaren die in het park aan de voet van de Onze Lieve Vrouwewal zijn opgesteld. Deze kanonnen staan in historisch opzicht op een onjuiste plek. Kanonnen bevonden zich oorspronkelijk altijd op de muren, zodat aanvallers beschoten konden worden. Bovendien zijn de kanonnen en de muur uit een andere periode en daarom historisch gezien een vreemde combinatie. Het verdient aanbeveling deze exemplaren in een betere context te herplaatsen. Bijkomend voordeel is dat het grasveld dan vrij wordt van obstakels en dat er meer ruimte komt voor evenementen.

17e eeuw tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Oostzijde

Deelkaart 17e tot begin 19e eeuw: Buitenwerken Oostzijde

Van de buitenwerken zijn in Wyck bovengronds geen oorspronkelijk delen behouden gebleven: alleen aan de Avenue Céramique is het Parmabastion in het wegdek gemarkeerd en onderdelen in het Charles Eijckpark.

Behouden:

- Ten aanzien van archeologische resten van de buitenwerken is behoud het primaire uitgangspunt, waarbij de resten opgenomen dienen te worden in de stedenbouwkundige planvorming en/of de openbare ruimte, tenzij behoud om zwaarwegende redenen niet mogelijk blijkt.

Beleven:

- Bij ontwikkelingen van het REMA-terrein (Mediamarkt) kan het thema van de verdwenen vestingwerken als inspiratiebron benut worden door bastion Zoutelande en bastion de Veye in de planvorming te betrekken.
- De groene parkgordel kan als thema opgepakt worden in de zone van de Rijkskantoren

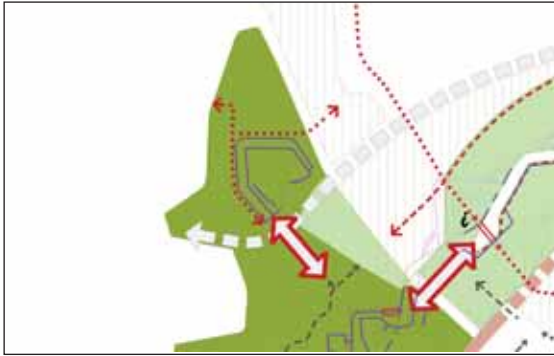
Het verdwenen Parmabastion, zichtbaar gemaakt in de bestrating (zie pijl)

(Franciscus Romanusweg; Francois de Veyestraat; Nieuweweg), met aansluiting op het Griendpark.

Betekenis geven:

- Een informatiepunt voor Wyck creëren op de locatie van de voormalige Wycker Kruittoren.

17e eeuw tot begin 19e eeuw: Gebouwen en forten tot 1867

Deelkaart I, 17e eeuw tot begin 19e eeuw. Gebouwen en forten tot 1867: fort Willem

Deelkaart II, 17e eeuw tot begin 19e eeuw. Gebouwen en forten tot 1867: fort Sint Pieter

De twee belangrijke forten zijn Fort Sint Pieter en Fort Koning Willem I. Daarnaast zijn er een tal van wachthuizen, affuitenloodsen en kruithuizen bewaard gebleven waarvan de hoofdwacht een van de belangrijkste is.

Behouden:

- Behoud van bovengrondse muren en ondergronds gangenstelsel door consolidatie van de forten.
- Behoud van wachthuizen, affuitenloodsen en kruithuizen.
- Ten aanzien van archeologische resten van de buitenwerken is behoud het primaire uitgangspunt, waarbij de resten opgenomen dienen te worden in de stedenbouwkundige planvorming en/of de openbare ruimte, tenzij behoud om zwaarwegende redenen niet mogelijk blijkt.
- Verdere optimalisatie van de leefbiotoop van waardevolle flora en fauna. Bij de restauratie van Fort Sint Pieter is bijvoorbeeld rekening gehouden met de introductie van de muurhagedis door het aanbrengen van winterverblijven en 'zonnebankjes'.
- Behoud en uitbreiding van waardevolle muurvegetatie door zorgvuldig beheer.

Beleven:

- De herkenbaarheid van Fort Sint Pieter verbeteren door de bebouwing en de functie van het huidige restaurant te verwijderen.
- Het natuurtransferium bij Fort Sint Pieter realiseren als startplek voor natuurbezoekers. Hierbij worden de schootsvelden hersteld.

- Het zicht op Fort Koning Willem I verbeteren en herstellen door beplanting en begroeiing in overeenstemming te brengen met de oorspronkelijke inrichting.
- De toegankelijkheid van het Fort Koning Willem I zou verbeterd kunnen worden door de vervallen doorgang (rechts achter de ingang van de speeltuin) weer te herstellen. Dit optimaliseert de mogelijkheid tot rondleidingen op het Fort.
- De relatie tussen de Hoge Fronten en Fort Koning Willem I vereist een goede studie en een weloverwogen ontwerp. De Fort Willemweg wordt in de toekomst een drukke verkeersader (vierbaansweg, > 30.000 auto's per dag). Deze nieuwe verbindingsweg ter hoogte van Fort Koning Willem I zou daarom zo diep mogelijk ingegraven moeten worden. Het grondtalud van het Fort Koning Willem I mag niet verder afgegraven worden.
- De relatie tussen de Hoge Fronten en Fort Koning Willem I verbeteren door een nieuwe verbinding, een mogelijke voetgangersbrug en ecologische verbinding. Voor de ligging, hoogte en vormgeving van deze voetgangersbrug tussen Fort Koning Willem I en de Kastanjelaan is het noodzakelijk dat een goede studie wordt verricht naar de hoogteverschillen en de taluds van de Kastanjelaan, die herinnert aan de vroegere 'bedekte weg', een bovengrondse verbinding rondom de vesting.
- Tussen de Hoge Fronten en Fort Koning Willem I en tussen Fort Koning Willem I en Caberg zijn potentiële ecologische verbindingzones aanwe-

zig in de vorm van de schootsvelden. Deze kunnen worden uitgebreid door verbindingen te leggen met het buitengebied en de Grensmaas via de oude spoorlijn naar Lanaken en de Zuid Willemsvaart.

Betekenis geven:

- Een informatiepunt bij Fort Sint Pieter en Fort

Koning Willem I inrichten voor de start van de rondleidingen.

- De betekenis van Maastricht als garnizoenstad met onder andere wachthuizen, arsenaal, kazernes en militair hospitaal meer bekendheid geven.
- Onderzoeken of de hoofdwacht als centraal informatiepunt voor de totale vestingwerken uit alle periodes zou kunnen dienen.

Hoge Fronten van noord naar zuid gefotografeerd

zoe eeuw-moderne tijd

De overgebleven verdedingswerken uit de twintigste eeuw zijn met name de tapijnkazerne aan de zuidzijde van de binnenstad, het Navo-commandocentrum in de Cannerberg en enkele bunkers en schuilkelders uit de Tweede Wereldoorlog en de Koude oorlog.

Behouden:

- Behouden en herbestemmen van de paviljoenbebouwing en het ensemble van de Tapijnkazerne.
- De status van rijksmonumenten aanvragen voor ensemble gebouwen van de Tapijnkazerne.
- Schuilmuseum behouden in Caponniere Wilcke op het Goeman Borgesiusplantsoen.
- De 4 bunkers van het type 'stekelvarken' dienen behouden blijven.
- Behoud van het Commandocentrum in de NAVO-groeven onder de Cannerberg.
- Behoud en terugbrengen van mogelijke vleermuispopulaties in grotten en schuilkelders.

Beleven:

- De ingang van de schuilkelder aan het Borgesiusplantsoen beter herkenbaar maken om de toegankelijkheid van het schuilmuseum te verbeteren.
- Het tapijnkazerneterrein deels inrichten als park en verbinden met het stadspark vanwege de toegankelijkheid en ecologische route voor flora en fauna. Daarnaast kunnen de vestingwerken als inspiratiebron dienen voor de herinrichting van het terrein, zoals bijvoorbeeld een verwijzing naar de voormalige inundatiekommen of de oude Jeker terugbrengen. Hier dient een ontwerpvisie met duidelijke keuzes aan ten grondslag te liggen om een onoverzichtelijk beeld te voorkomen.
- De vestinggeschiedenis dient bij toekomstige plannen op het Kimbriaterrein als inspiratiebron gebruikt te worden bij bijvoorbeeld verkaveling of herinrichting openbare ruimte.
- Het commandocentrum van de Koude Oorlog in de NAVO-groeven voor publiek openstellen als monument of museum van de Koude Oorlog. (Joint Operation Center, JOC). Het complex kan een belangrijke schakel vormen in een toeristisch netwerk tussen het Jekerdal en het Albertkanaal. Daarnaast kan het centrum opgenomen worden in het gangenstelsel onder de Cannerberg aansluitend aan de Jezüietenberggroeven.
- De kluis die in de grotten 'Noord' in gebruik was tijdens WO II als bewaarplaats van kunstobjecten uit het Rijksmuseum (waaronder de Nachtwacht) dient beleefbaar te worden gemaakt door middel van een verwijzing of reconstructie ter plekke.

Betekenis geven:

- De bekendheid en toegankelijkheid van de militaire objecten uit de moderne tijd kan vergroot worden.
- Het voormalige wachtgebouw van de Tapijnkazerne, op de hoek van de prins Bisschopsingel en de St. Hubertuslaan kan een uitstekende plek zijn voor het inrichten van een informatiepunt. Het hoekgebouw heeft een herkenbare positie en een markante toren. De zolder zou ook een ideale plek zijn voor het presenteren van grote vestingmaquettes.

De opgerolde Nachtwacht van Rembrandt, die werd bewaard in een kluis in de grotten, wordt gedraaid om 'doorliggen' te voorkomen

4. Beheer en onderhoud

4.1 Eigendomssituatie

De vestingwerken zijn deels in eigendom van de gemeente en deels in eigendom van stichtingen, bedrijven en particulieren, bijvoorbeeld de Universiteit, Rijkswaterstaat, Natuurmonumenten, Ns-vastgoed, Sappi en diverse particulieren. De vestingwerken waar de gemeente verantwoordelijk is voor het onderhoud, zijn:

1. vestingwerkobjecten in eigendom van de gemeente Maastricht, voor zover bekend aangegeven op de inventarisatielijst;
2. vestingwerkobjecten in eigendom van derden waarbij de onderhoudsverplichting bij de gemeente Maastricht ligt, bijvoorbeeld het walmuurfragment Preekherengang (Helmstraat)
3. vestingwerkobjecten waarvan het eigendom vaak niet geheel duidelijk is maar waar de gemeente bepaalde rechten heeft, bijvoorbeeld het ondergrondse gangstelsel.

Binnen de gemeente Maastricht is er inzake de verantwoordelijkheid voor beheer en onderhoud een onderscheid tussen vestingwerken in de vastgoedportefeuille en in de openbare ruimte.

De vastgoedportefeuille betreft de volgende gebouwen met een gebruiksfunctie:

- Het wachthuis Onze Lieve Vrouwe Poort
- Het wachthuis Sint Pieterspoort
- De Hoofdwacht aan het Vrijthof
- De Helpoort
- Het Fort Koning Willem I
- Het manegegebouw aan de Jekerstraat
- Dienstwoningen van de Tapijnkazerne

De vestingwerken in de openbare ruimte bestaan uit muuronderdelen, torens, lunetten en bastions gelegen in stedelijk gebied of in de diverse stadsparken.

De Lage Fronten zijn momenteel echter in eigendom van de WijkOntwikkelingsMaatschappij-Belvédère, maar worden in de toekomst als openbare ruimte weer overgedragen aan de gemeente.

De resten van de Romeinse brug liggen onder water in de huidige Maas. Aangezien deze locatie aan natuurlijke erosie onderhevig door de stroom van de Maas, dient in samenspraak met Rijkswaterstaat en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op korte termijn een plan van aanpak voor monitoring en consolidatie te worden opgesteld. Rijkswaterstaat

is eigenaar van de Maas, de gemeente heeft echter de onderhoudsverplichting voor hetgeen wat in de Maasbedding ligt.

Ook worden in toekomstige onderhoudsprogramma's het onderhoud van de kanonnen en de hardstenen informatieborden meegenomen.

Vanwege het feit dat het ook belangrijk is dat de niet-gemeentelijke eigendommen goed onderhouden worden en blijven, is het van belang de eigenaren pro-actief te benaderen en te stimuleren. Hierbij zijn de volgende ambities geformuleerd:

- eigenaren bewust maken van de cultuurhistorische en ecologische waarde van hun eigendom.
- Actieve ondersteuning met kennis over beheer en onderhoud, voorbereiding, vergunningen, kosten, planning en aanpak.
- Ondersteuning in het zoeken naar subsidies en financieringsmogelijkheden voor het onderhoud.
- Beheersafspraken opnemen in publiek-private samenwerkingverbanden of bij verkoop of overdrachtscontracten.
- Onderzoek naar het oprichten van een gezamenlijk onderhoudsfonds.

4.2 Organisatie en coördinatie

Het onderhoud van de vestingwerken in de openbare ruimte wordt binnen de gemeente Maastricht georganiseerd en gecoördineerd vanuit een drietal teams met de volgende taakverdeling:

1. sector Ruimte: heeft de regie over het beheer en onderhoud en is budgethouder. Daarbij treedt dit team op als intern opdrachtgever naar disciplines binnen de gemeente;
2. sector Stadsbeheer: is opdrachtnemer voor het dagelijks beheer en onderhoud;
3. sector OBM team Project Management Bureau: is opdrachtnemer voor consolidatie, reguliere onderhoudswerken en restauraties.

De ambitie is om de efficiëntie en de onderlinge afstemming te verbeteren door één aanspreekpunt ten behoeve van het beheer in te richten. De affiniteit en betrokkenheid dienen bij deze afweging een rol te spelen.

4.3 Huidige staat van onderhoud

De staat van onderhoud van de vestingwerken is divers. Verschillende onderdelen zijn in goede staat zoals de eerste stadsmuur, het bastion Waldeck en het recent gerestaureerde Fort St.Pieter. Er zijn ook onderdelen waar sprake is van achterstallig onderhoud met name bij delen van de tweede stadsmuur, Fort Willem I en de Hoge Fronten. Bij een rondgang in de zomer van 2009 is gebleken dat de hoogste prioriteit ligt bij de Lage Fronten. Hier is sprake van zeer achterstallig onderhoud.

Zowel de vesting als de natuur zijn gebaat bij goed onderhoud en beheer van de muurwerken.

De grootste bedreiging voor de muurwerken zijn de houtachtige gewassen die de muur ontzetten. De grootste bedreiging voor waardevolle muurplanten vormt de afname van het aantal geschikte groeiplaatsen en vestigingmogelijkheden. Dit wordt eveneens negatief beïnvloed door de agressieve groei en schaduwwerking van de houtachtige gewassen.

Deze gewassen, zoals esdoorn, vlier, taxus, enzo-voorts, dringen met hun wortels in het muurwerk, waardoor schade ontstaat door ontzetting, vocht en vorst. Dit is vooral goed zichtbaar bij de Lage Fronten. De schaduwwerking is tevens ongunstig voor het leefklimaat van de muurhagedis.

Spleten en voegen in het muurwerk zijn wenselijk voor de verspreiding van specifieke muurplanten en muurhagedissen, maar schadelijk voor het muurwerk zelf vanwege vocht en vorst en de mogelijkheid voor het vestigen van houtachtige gewassen.

Indien niet tijdig wordt ingegrepen en de jonge zaailingen van deze houtige gewassen uitgroeien tot grote struiken en bomen is op termijn een groot-schalige restauratie of consolidatie van het muurwerk noodzakelijk.

De uitdaging zit verder in het samengaan van cultuur en natuur oftewel het behoud van de vestingwerken met behoud van de zeldzame muurflora en het hierbij behorende biotoop van slakken, mieren, insecten en waar mogelijk muurhagedissen.

Grasklokje in de Hoge Fronten

De huidige staat van de vestingwerken is als volgt:

Romeinse tijd

De Romeinse brug ligt in de Maas en is ernstig onderhevig aan corrosie van het stromend water en zand. Het is van belang dat op korte termijn maatregelen voor bescherming worden getroffen door het afdekken van resten. Het totale archeologisch gebied in de Maas is naar schatting 3000 m² groot.

Middeleeuwen

• 1e stadsmuur

De muur is in slechte staat van onderhoud. Er is sprake van achterstallig onderhoud. Er dient een inhaalslag plaats te vinden met betrekking tot het verwijderen van houtachtige gewassen.

• 2e stadsmuur

De muur is aan de parkzijde in goede staat en aan de stadszijde in slechte staat van onderhoud. Vooral de muurdelen in het Aldenhofpark en bij Klevarie is grote achtstand ontstaan. De walmuurfragmenten aan de Nieuwenhofstraat zijn in zeer matige conditie. Er dient een inhaalslag plaats te vinden met betrekking tot het verwijderen van houtachtige gewassen. Ook het schilderwerk van diverse elementen zal op korte termijn uitgevoerd moeten worden.

• Nieuwstad

De muuronderdelen bij de rondelen Haet ende Nijnt en Vijfkoppen zijn in goede staat van onderhoud. Dit geldt eveneens voor het groenonderhoud. De toestand van de hekwerken en afscheidingen is matig en ze zullen vanwege de veiligheid onderhouden moeten worden.

• Wyck

In Wyck zijn de kademuren en de resterende torens in goede tot redelijke staat van onderhoud.

17e tot begin 19e eeuw

• Buitenwerken

De Lage Fronten zijn in zeer slechte staat vanwege achterstallig onderhoud. Door het achterstallig groenbeheer dreigen populaties uit te sterven vanwege dichte begroeiing.

De Hoge Fronten zijn deels geconsolideerd en deels in slechte staat. Het ondergronds gangenstelsel is goed onderhouden. Daarnaast zijn onderdelen begroeid met schadelijke vegetatie zoals de Japanse Duizendknoop. In de periode 1977-1982 is een deel van de vestingmuren van de Hoge

Het groenbeheer in de vestinglinie van de Hoge Fronten gebeurt met schapen van de stichting Centrum voor Natuur en Milieu Educatie.

Fronten ingrijpend gerestaureerd. Hierdoor zijn helaas veel muurplanten en zelfs muurhagedissen verdwenen. Tegenwoordig wordt hier beter mee omgegaan en er is al veel ervaring opgedaan met natuurvriendelijke restauratie cq consolidatie. De onderhoudstoestand van het walmuurfragment Lunet Sint Pieter is matig tot slecht waarbij snelle actie noodzakelijk is.

• Gebouwen en forten tot 1867

Fort Sint Pieter is recent gerestaureerd en daardoor is de status goed.

Fort Koning Willem I is in slechte staat van onderhoud. De droge gracht en de muren vragen nog onderhoud waarbij de natuurwaarden zich kunnen versterken. En met name het gebied rondom het fort zou nog opgeschoond moeten worden.

20e eeuw-moderne tijd

Doordat de gebouwen uit de moderne tijd nog grotendeels in gebruik is zijn is ook de staat van onderhoud nog goed.

4.4 Monitoring groeninventarisatie

Door de geïsoleerde ligging (eilandvorming) van verschillende biotopen en de beperkte aantallen van de diverse soorten dreigen deze in combinatie met achterstallig onderhoud uit te sterven. Om een goed inzicht te krijgen in de aanwezige soorten en

aantallen wordt geadviseerd de vestingwerken structureel te inventariseren. Tijdens de jaarlijkse inspectie kan er een monitoring plaatsvinden van de populatieontwikkeling van de diverse muurplanten op de vestingwerken. Op deze wijze kan er gestuurd worden op onderhoud en beheer. Hierbij kunnen maatregelen worden getroffen gericht op het instandhouden en uitbreiden van bepaalde planten- en diersoorten door het weghalen van verharding aan de voet van de muren, door het aanbrengen van winterholen en zonnepanels voor muurhagedissen of het maken van voegen, spleten en nissen in het muurwerk.

In het kader van het jaarlijkse beheer vindt er momenteel bij de Hoge Fronten een monitoring plaats van de ontwikkeling van de natuurwaarden en wordt het gevoerde beheer geëvalueerd. Dit is ook wenselijk voor de overige onderdelen van de Maastrichtse vesting.

4.5 Onderhoudswerkzaamheden

De onderhoudswerkzaamheden van de vestingwerken in de vastgoedportefeuille zijn opgenomen in meerjarenonderhoudsplannen en erfpacht- of huurovereenkomsten met eventuele huurders.

In de erfpachtsituatie van Fort Willem zijn afspraken gemaakt waarbij het gangenstelsel onder beheer van de gemeente is. De onderhoudswerkzaamheden zullen in de toekomstige onderhoudsplannen van de vastgoedportefeuille worden meegenomen. De onderhoudswerkzaamheden aan de vestingwerken in de openbare ruimte bestaan uit drie

onderdelen en hebben zowel betrekking op het onderhoud van de stenen als het onderhoud van het groen. Voor een uitgebreid overzicht van de onderhoudsleidraad zie bijlage 7.

1. Het noodzakelijk wegwerken van achterstallig onderhoud

Er heeft circa 5 jaar lang geen structureel onderhoud plaatsgevonden. In deze periode zijn er incidentele projecten uitgevoerd en heeft onderhoud op ad hoc basis plaatsgevonden. Om het structurele onderhoudsprogramma vanaf een nul-situatie te kunnen starten is het noodzakelijk het acute achterstallig onderhoud eerst weg te werken. Dit is noodzakelijk om de veiligheid te kunnen garanderen en het behoud te kunnen waarborgen. Indien dit niet op korte termijn wordt uitgevoerd dreigen authentieke muuronderdelen voorgoed verloren te gaan en zal er een hekwerk omheen geplaatst moeten worden om de veiligheid te waarborgen.

Tot deze werkzaamheden behoort het verwijderen van alle schadelijke houtachtige gewassen van de muren en verwijderen van overdadige groei van klimop. Bij jonge zaailingen van deze planten is het relatief gemakkelijk om de gehele plant te verwijderen, dus inclusief wortels. Bij oudere planten is het vaak alleen mogelijk om ze af te zagen langs de muur waardoor de wortels in het muurwerk dus gehandhaafd blijven. Tot nu toe werden de afgezaagde stobben ingesmeerd met Roundup (werkzame stof: glyfosaat), een bestrijdingsmiddel dat diep doordringt tot in het wortelstelsel en de gehele plant vernietigt. Doordat de gemeente Maastricht het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen tot nul heeft gereduceerd, is het gebruik van dit middel

Raming meerjaren onderhoudsplannen vastgoedportefeuille, uit te voeren in 2010-2025

		kosten	dekking	verantwoordelijk
Wachthuis Onze Lieve Vrouwe poort	jaarlijks	ca. 10.000	ca. 10.000	gemeente
Wachthuis Sint Pieterspoort	jaarlijks	ca. 3.000	ca. 3.000	gemeente
Hoofdwacht aan het Vrijthof		ca. 20.000	ca. 20.000	gemeente
Helpoort		ca. 7.500	ca. 7.500	gemeente
Manegegebouw aan de Jekerstraat		ca. 12.500	ca. 12.500	gemeente
Dienstwoningen van de Tapijnkazerne		ca. 15.000	ca. 15.000	gemeente
Totaal		ca. 68.000	ca. 68.000	
Tekort		o		

Ingroei van wortels in de vestingmuren

Verwijderen van houtachtige gewassen

in de toekomst in principe niet meer mogelijk. Het voorstel is om voor alle muurwerken van de vesting dit bestrijdingsmiddel blijvend toe te passen omdat onderhoud zonder Round up ontzettend tijdrovend en duur is. Dit komt door het herhaaldelijk terugkeren van onderhoud vanwege het doorgroeien van de houtachtige gewassen en omdat de werkzaamheden moeten gebeuren met een hoogwerker en/of speciaal daarvoor opgeleid personeel.

Naast het achterstallig onderhoud van de muurwerken dient ook achterstallig onderhoud weggewerkt te worden in de grachten. Bestaande bomen, struiken en ruigtekruiden zoals brandnetels en Japanse Duizendknoop dienen verwijderd of bestreden te worden en plaats te maken voor het bloemrijk grasland.

2. Structureel onderhoud

Dit bestaat uit het dagelijks onderhoud gericht op

het schoon en veilig houden van de vestingwerken en het regulier onderhoud gericht op instandhouding met een vooraf vastgesteld basisniveau. Tot het dagelijks onderhoud behoren bijvoorbeeld het op ad hoc basis verwijderen van graffiti en het uitvoeren van (nood)reparaties ten gevolge van vandalisme of calamiteiten. Het regulier onderhoud dient te worden vastgelegd in (meerjaren) onderhoudsplannen. Hierbij worden bouwkundige en constructieve maatregelen getroffen ten behoeve van het behoud van de vestingwerken en om verval, schade en calamiteiten te voorkomen. Maar ook esthetische verbeteringen zoals voeg- en schilderwerk vallen hieronder.

Het natuuronderhoud bestaat uit het jaarlijks inspecteren van de muren en het verwijderen van schadelijke zaailingen van houtige gewassen. Het is wenselijk om plaatselijk opgestapelde humus

Raming directe incidentele achterstallige onderhoudskosten, uit te voeren in 2011

	kosten	dekking	verantwoordelijke
Groen- en stenenbeheer	eenmalig € 334.985	€ 0	gemeente
TOTAAL TEKORT	€ 334.985		
Lage fronten	€ 71.400		WOM + NS-vastgoed
Overwelfde tunnel	€ 29.750		Erfpacht: Rijkswaterstaat
Ravelijn C	€ 29.750		Sappi
Klevarie	€ 8.925		Vivre
	€ 181.475		

van vergane plantendelen en bladeren te verwijderen van de muurwerken omdat hier vaak planten groeien die een negatieve invloed hebben op de gewenste muurvegetatie. Door het invoeren van de jaarlijkse inspectie en het verwijderen van houtige gewassen zal de aangroei van nieuwe bomen en struiken verminderen. Jonge zaailingen zijn immers gemakkelijk weg te halen met wortel omdat deze zich nog niet diep in het muurwerk hebben kunnen verankeren. Hierdoor zal het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen in de loop der jaren kunnen verminderen.

Er worden tevens kansen gecreëerd voor nieuwe leefmilieus voor flora en fauna, door bijvoorbeeld het aanbrengen voorzieningen voor uitbreiding van het leefgebied van muurhagedissen, voorzieningen voor vleermuizen, het open laten van voegen voor muurbplanting en het weghalen van verharding aan de voet van muren.

Naast onderhoud aan de muurwerken dient ook structureel onderhoud gepleegd te worden aan de natte en droge grachten, met name in de Hoge en de Lage Fronten, en bij Fort Sint Pieter en Fort Willem. Dit onderhoud is gericht op het behoud en het verder ontwikkelen van de aanwezige natuurwaarden, van bloemrijke graslanden en bossages aan de buitenranden. Er dient voorkomen te worden dat struiken zo groot worden als bomen door het

Begroeiing Lage Fronten

voeren van een hakhoutbeheer met inachtneming van de aanwezige natuurwaarden en zichtlijnen op de vestingwerken. Verder dient overmatige groei van ruigtekruiden zoals brandnetels en Japanse Duizendknoop bestreden te worden. Dit kan onder andere door het toepassen van bestrijdingsmiddelen en het invoeren van een zorgvuldig en selectief maai-beheer en begrazing door schaapskudden.

Structureel onderhoud dient plaats te vinden conform de opgestelde beheerplannen. Voor de Hoge Fronten is reeds een beheerplan opgesteld 'Beheerplan Hoge Fronten 2007-2012' (CNME Maastricht &

Raming structureel dagelijks en reguliere onderhoudskosten, jaarlijks uit te voeren

	kosten	dekking	verantwoordelijke
Groen- en stenenbeheer	jaarlijks € 294.331	€ 200.000	gemeente
Apparaatskosten	jaarlijks € 55.000	€ 30.000	gemeente
Kapitaalslasten	jaarlijks € 35.000	€ 35.000	gemeente
Onvoorzien	jaarlijks € 20.000		gemeente
		€ 8.410	Subsidie LNV + provincie
		€ 17.185	Subsidie natuurmonument
	€ 404.331	€ 290.595	
TOTAAL TEKORT	€ 113.736		
Lage fronten	€ 55.728		WOM + NS-vastgoed
Overwelfde tunnel	€ 12.952		Erfpacht: Rijkswaterstaat
Ravelijn C	€ 11.767		Sappi
Klevarie	€ 6.280		Vivre
	€ 123.319		

Regio, 2009). Voor de overige vestingwerken is het noodzakelijk ook een beheerplan op te stellen.

3. Restauratie / consolidatie (grootschalig eenmalig onderhoud)

Dit is gericht op een gehele of gedeeltelijke restauratie of consolidatie van de vestingwerken, waarbij het in principe gaat om het terugbrengen naar een situatie zoals die oorspronkelijk was. Vaak gaat restauratie gepaard met kleinschalige reconstructie van elementen die reeds verloren zijn gegaan, dit kunnen ook eigentijdse reconstructies of toevoegingen zijn. Restauratie- en consolidatiewerken zijn vaak grootschaligere werken met grote investeringen welke afzonderlijk en projectmatig zullen worden aangepakt. Ze vergen een lange voorbereidingstijd en uitvoeringstermijn waarbij een intensieve begeleiding in alle fasen van het project noodzakelijk is. Door restauraties of consolidaties wordt het behoud en de esthetische waarde voor een langere tijd gewaarborgd. De bovenzijde van de muurwerken worden gerestaureerd waardoor inwatering wordt voorkomen. De onderzijde van de muren worden geconsolideerd door het vastzetten van lossen stenen en plaatselijk herstel van het voegwerk. Naast behoud van bijzondere soorten flora en fauna tijdens restauratie cq consolidatie is het verder wenselijk plaatselijk ook nieuwe groei- en verblijfplaatsen te creëren voor natuurlijke vestiging van plant- en diersoorten. De toestand na een restauratie is een goed startpunt (nulpunt) om een meerjaren onderhoudsplaning en een begroting op te zetten. De werkzaamheden kunnen op termijn worden uitgevoerd wanneer de financiering ervan rond is.

4.6 Gedragscode groenbeheer

Op 1 april 2002 is de Flora- en Faunawet in werking getreden. Doel van deze wet is de bescherming van planten- en diersoorten. Activiteiten, die een bedreiging vormen voor de beschermde inheemse planten- en diersoorten zijn niet toegestaan zonder ontheffing op grond van de Flora- en Faunawet. Aangezien op de vestingwerken veel beschermde plant- en diersoorten worden aangetroffen dient voor iedere handeling ontheffing aangevraagd te worden bij het Ministerie van LNV. Het voorstel is om een gedragscode te ontwikkelen, deze te laten vaststellen door het college van Burgemeester en Wethouders en vervolgens ter goedkeuring voor te leggen aan de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Met een goedgekeurde gedragscode is geen ontheffing meer vereist voor iedere ingreep en kan er adequater en efficiënter worden gehandeld bij werkzaamheden aan de vestingwerken.

In deze gedragscode is onder andere geregeld: inventarisatie van natuurwaarden, hoe om te gaan met deze natuurwaarden tijdens restauratie- en consolidatiewerkzaamheden, mogelijkheden voor het creëren van nieuwe groeiplaatsen, begeleiding, enzovoorts.

Sinds 1 oktober 2005 is de Natuurbeschermingswet 1998 van kracht. Doel van deze wet is de aanwijzing en bescherming van natuurgebieden in Nederland, die van nationaal of internationaal belang zijn. Activiteiten, die negatieve gevolgen kunnen hebben voor de instandhoudingdoelstellingen van de natuurwaarden in deze gebieden, zijn aan een toets en

Raming incidentele restauratiekosten, uit te voeren op termijn

	kosten	dekking	verantwoordelijke
Stenenbeheer	eenmalig		
Hoge fronten	€ 1.927.325		gemeente
Romeinse brug	€ 71.500		gemeente
Lage Fronten	€ 2.623.887		WOM + NS-vastgoed
Fort Willem	€ 1.909.846		gemeente + Heineken
Tunnel Zuid-Willemsvaart	€ 387.757		erfpacht: Rijkswaterstaat
Totaal tekort	€ 6.920.315	€ 0	

of vergunning gekoppeld. De Hoge Fronten zijn als beschermd Natuurmonument aangewezen.

Bij iedere ingreep dient een vergunning te worden aangevraagd. Een gedragscode kan hierbij een belangrijke meerwaarde vormen.

Voor het opstellen van een gedragscode kan gebruik gemaakt worden van bestaande gedragscodes van bijvoorbeeld het Bosschap of Natuurmonumenten.

4.7 Consequenties

Indien er geen budget beschikbaar is voor het structureel onderhoud en de directe incidentele achterstallige onderhoudskosten kan er nauwelijks onderhoud gepleegd worden. Dit betekent dat versnelde verval optreedt en een deel van de vestingwerken, inclusief hagedissenpopulatie, verloren dreigt te gaan. Bovendien ontstaan er onveilige situaties die slechts door het omheinen met een hekwerk voorkomen kunnen worden. De kosten voor consolidatie zullen daardoor progressief toenemen. Aangezien hiermee uniek cultuurgoed van de gemeente Maastricht verloren dreigt te gaan is het van belang naar investeringsmogelijkheden te zoeken.

4.8 Mogelijke financieringsbronnen

Om het onderhoud en restauratie op te kunnen nemen in het twee-jaarlijks uitvoeringsprogramma dient onderzoek plaats te vinden naar mogelijke financieringsbronnen zoals de BRIM-regeling van het Rijk, de INTEREG-mogelijkheden van de EU, mogelijkheden van de regeling 'Bovenwijkse voorzieningen', de mogelijkheden van leerlingwerkplaatsen, particuliere fondsen enzovoorts. Ook dient onderzoek plaats te vinden naar mogelijke compensatie bij eventuele sloop. Hiertoe zou een compensatiefonds opgericht kunnen worden. Wanneer behoud van een object in situ niet mogelijk is, kunnen bijvoorbeeld de stenen van de stadsmuur verkocht worden als souvenir en zou de initiatiefnemer een bijdrage in het compensatiefonds moeten storten.

Rondleiding in fort Sint Pieter

5. Erfgoedpromotie, toerisme en educatie

Het tot ontwikkeling brengen van ambities als beleefbaar maken, verbindingen maken, toegankelijk maken, zichtbaar maken en betekenis geven zijn onmisbaar voor een goed toeristisch, educatief en recreatief programma. Door plaatsen toegankelijk te maken en nieuwe verbindingen te creëren, ontstaan mogelijkheden voor wandel-, fiets- en zelfs vaarroutes. Door de zichtbaarheid en informatievoorzieningen van en bij de vestingwerken te vergroten neemt de educatieve en toeristische waarde van de vestingwerken toe en door betekenis te geven worden de vestingwerken in een context geplaatst.

Maastricht staat niet bekend als vestingstad, terwijl de stad uniek is vanwege de vestingwerken. Niet alleen de grote hoeveelheid aan vestingobjecten, ook de diversiteit uit verschillende historische perioden is zeer bijzonder. Daarnaast zijn de objecten zelf uniek in zijn soort, zoals de Hoge Fronten met het bijzondere verdedigingssysteem met droge grachten, de Hoge Fronten als beschermd Natuurmonument, de rondelen Haet ende Nijt en Vijfkoppen als markering van de overgang tussen het gebruik van handwapens naar geschut en de jongste en de oudste poort van Nederland.

Hier ligt een ongekende kans om de vestingwerken als uniek cultuurgoed met op veel plekken hoge natuurwaarden te benutten en in te zetten voor stads promotie, cultuur- en natuurtoerisme en educatie- en recreatieprojecten. Maastricht zou als vestingstad meer op de kaart gezet kunnen worden en daarmee in belangrijke mate de identiteit kunnen bepalen van de stad.

Er zal wel voor gewaakt moeten worden dat de projecten op elkaar worden afgestemd en elkaar versterken, waarbij de authenticiteit van historische objecten behouden blijft en waarbij overdaad en buitensporigheid voorkomen zou moeten worden.

Jekertoren en Helpoort, de oudste stadspoort van Nederland uit 1229

5.1 De huidige situatie

Op dit moment bestaan diverse wandel- en fietsroutes met als thema vestingwerken. Deze zijn te verkrijgen bij de VVV, ANWB en op verschillende websites zoals Zicht op Maastricht. Ook zijn gecombineerde wandelroutes verkrijgbaar op het gebied van natuur en cultuur opgesteld door het IVN, het NatuurHistorischGenootschap en het CNME, alsmede een bomenwandeling langs de vestingwerken. Ook zijn er thematische wandelroutes met betrekking tot de vestingwerken, zoals de stenenroute (NatuurHistorischMuseum), de levende murenroute (NatuurHistorischGenootschap) en rondwandelingen door Wyck (Centre Ceramique). Naast fiets- en wandelroutes worden er verschillende activiteiten rond de vestingwerken georganiseerd door het CNME, IVN, Natuurmonumenten, VVV, Stichting Maastricht Vestingstad en Stichting Menno van Coehoorn. Er vinden bijvoorbeeld veel educatieve rondleidingen en cultuur- en natuurexcursies plaats en er worden ondergrondse speurtochten georganiseerd. Het CNME organiseert tevens verschillende activiteiten met betrekking tot natuureducatie in de Hoge Fronten. Voorbeelden hiervan zijn adoptielessen voor scholen, natuurwerkdagen voor bedrijven of groepen, het geven van lezingen, cursussen of informatiebijeenkomsten. Via het project 'Maastricht Underground' worden verschillende ondergrondse activiteiten commercieel vermarkt. Soms vinden er in de vestingwerken re-enactmentfestivals plaats, waarbij de geschiedenis wordt nagespeeld en uitgebeeld en daarmee voor een groot publiek begrijpelijk wordt gemaakt. In 2004 verzorgde Maastricht het Europese evenement van de Napoleontische Associaties, waarbij honderden deelnemers uit zes landen een veldslag hebben nagebootst. Ook Open Monumentendag of de Dag van het Park heeft aandacht besteed aan de cultuur en de natuur rond de vestingwerken.

De huidige communicatie en educatievoorzieningen met betrekking tot de vestingwerken bestaat uit visuele materialen zoals de Parijse maquette en de website Zicht op Maastricht, informatiepunten bij de Helpoort (Stichting Maastricht Vestingstad) en het Goeman Borgesiusplantsoen en de hardstenen informatieborden in de openbare ruimte van ANWB en Stichting Maastricht Vestingstad. Ook zijn er folders van de VVV van de thematische wandelingen.

De vestingactiviteiten van de verschillende instanties trekken meer dan 25.000 bezoekers per jaar.

5.2 Septentrion-project

Maastricht participeert in het euregionaal samenwerkingsverband Septentrion samen met 21 andere vestingsteden in Noord-Frankrijk, België en Nederland. Dit project is in 2004 gestart om samenwerking en uitwisseling te promoten. Het militaire verleden van alle steden wordt gebruikt als thema om de stad duurzaam te ontwikkelen. Hierbij is gezamenlijk geïnvesteerd in een digitale informatievoorziening (in de vorm van een 'carnet de ville' oftewel stedenboekje), het inrichten van een bezoekerscentrum, restauratieprojecten (zoals bijvoorbeeld de restauratie en consolidatie van fort Sint Pieter) en de aanwijzing als werelderfgoed op de Unescolijst.

De aanvraag voor de plaatsing van de vesting op de Werelderfgoedlijst loopt nog en wordt gecoördineerd door het Centre d'Architecture et Urbanisme Européen en door het Conseil Général Département du Nord. Het verzoek van Maastricht en 's Hertogenbosch loopt mee met de aanvraag van alle 21 steden en komt ten laste van het Franse Unesco-quotum.

5.3 Culturele Biografie

De gemeente Maastricht heeft sinds 2004-2005 een culturele biografie opgesteld en toegepast in erfgoedactiviteiten, tentoonstellingen en de website Zicht op Maastricht. Hierin wordt onder andere het roerend cultureel erfgoed van de stad tentoongesteld. De 'sporen' worden daarbij niet uit hun context gehaald en bijvoorbeeld in een museum geplaatst. Het 'decor' wordt juist intact gelaten en de sporen worden getoond in de stad, ingebed in hun natuurlijke omgeving. Maastricht heeft daartoe een aantal thema's benoemd die kenmerkend zijn voor de verschillende identiteiten die Maastricht door de jaren heen heeft gekend: Maastricht als Romeinse vestingstad, Maastricht als middeleeuws religieus centrum, Maastricht als garnizoenstad en Maastricht als industriële stad.

Twee van de vier thema's hebben betrekking op de vestingwerken.

Via deze website kan de bevolking bijdragen aan

deze geschiedschrijving. Bezoekers en bewoners van de stad kunnen bijvoorbeeld een wandeling voorbereiden via deze site. De website geeft ook een overzicht van de activiteiten die in de komende tijd worden georganiseerd rond verschillende thema's. Tot slot heeft de site tot doel de Maastrichtenaars aan te zetten hun kennis over de stad te delen middels verhalen, foto's, dagboekfragmenten, getuigenissen enzovoorts.

De website is sinds oktober 2009 uitgebreid met een item 'vestingwerken'.

De provincie Limburg heeft hierop voortbouwend de Culturele Biografie Limburg samengesteld waarin een voortdurend veranderend levensverhaal is weergegeven; gezien door de ogen van de inwoners en bezoekers van Limburg.

5.4 Culturele Hoofdstad

Maastricht stelt zich kandidaat voor Culturele Hoofdstad Europa 2018. Dat gaat gebeuren in hechte samenwerking met de Euregionale partnersteden Aken, Hasselt, Luik, Heerlen en Sittard-Geleen en de provincies Belgisch- en Nederlands Limburg en Luik. Dit moet leiden tot een versterking van de economische structuur en het imago van Maastricht als internationale cultuurstad van allure. De vestingwerken zijn bij uitstek een thema dat in het kandidatuurschap kan worden meegenomen en als één van de speerpunten kan worden ingezet. De vestingwerken leveren een essentiële bijdrage aan het culturaanbod van Maastricht en versterken daarmee de positie van Maastricht als culturele hoofdstad. Daarnaast kan Maastricht Culturele Hoofdstad Maastricht als vestingstad promoten en uitdragen.

5.5 Potenties en mogelijkheden

- De VVV, de Stichting Maastricht Vestingstad, de stichting Menno van Coehoorn, het CNME en het IVN willen in de toekomst meer gaan samenwerken en de krachten bundelen wat toerisme en natuur- en cultuureducatie rond de vestingwerken betreft. Hierbij is het van belang dat cultuur en natuur elkaar versterken. De gidsen dienen hierover bijgeschoold en opgeleid te worden.
- Bij de verschillende perioden zijn informatie-

punten wenselijk die niet het karakter of functie van een museum hebben. Deze infopunten zijn bedoeld om beknopt informatie over de betreffende onderdelen van de vestingwerken te geven zodat de werken betekenis krijgen. De informatiepunten kunnen als startlocatie van de rondleidingen dienen. De locaties zijn weergegeven in de stedenbouwkundige ambities. Daarnaast dienen de hardstenen informatieplaquettes bij de eerste en tweede stadsmuur uitgebreid te worden. De ambitie is om een centraal informatiepunt te realiseren voor de vestingwerken in zijn totaliteit. Onderzocht dient te worden of de Hoofdwacht een geschikte locatie is.

- De vestingwerken een prominente plek op de website Zicht op Maastricht geven en een koppeling maken tussen de verschillende digitale informatiebronnen.
- Uitbreiding van recreatiemogelijkheden onderzoeken met activiteiten als rondvaarten, kanovaren Lage Fronten en klimmen, maar ook structurele re-enactmentfestivals, het stimuleren van moderne mediatechnieken (GPS en smartphone), workshops pijl- en boogschieten, interactieve speurtochten en 'vestinggames'. Deze activiteiten moeten wel ondergeschikt blijven aan de cultuur- en natuurwaarden en passen bij de sfeer.
- Draagvlak vergroten en de identiteit versterken bij de eigen bevolking. De inwoners van Maastricht meer betrekken bij de vestingwerken. Dit kan worden bereikt door middel van perspublicaties, een vestinggids (parallel aan de architectuurgids), de website Zicht op Maastricht, documentaires, films, openluchtconcerten, toneel en beeldende kunst op locatie. Samenwerking met lokale onderwijsinstututen als Academie Beeldende Kunst, Jan van Eyck Academie, Academie van Bouwkunst, Conservatorium, Toneelacademie en Hoge Hotelschool is hierbij zeer waardevol.
- Het uitbreiden van het educatief programma rond de vestingwerken in samenwerking met onder andere PABO, Hogeschool Zuid, CNME, Kumulus, LGOG en Veldekekring Maastricht. Hierbij kan gedacht worden aan een project als 'Scholen Adopteren Monumenten', waarbij een vestingwerk gedurende een schooljaar in de belangstelling

- staat en centraal staat in verschillende lesprogramma's. Ook dient onderzocht te worden of groepen als educatieproject onder begeleiding een bijdrage kunnen leveren aan het beheer en onderhoudprogramma. Daarnaast zou een onderzoeksprogramma opgesteld kunnen worden voor Universiteiten.
- Beter afstemmen van de bestaande activiteiten en educatieprogramma's met betrekking tot de cultuur en natuur van de vestingwerken.
 - Het is noodzakelijk een projectleider/vestingconsulent in te zetten voor de coördinatie van promotionele en educatieve activiteiten in relatie tot de vestingwerken: deze coördinator kan ook subsidies genereren voor het realiseren van een programma.
 - De beleving en bekendheid van de vestingwerken dient versterkt te worden door promotie en erfgoedmarketing. Onderzocht dient te worden op welke manier dit mogelijk is, eventueel met een uniforme huisstijl en een logo.

Rondleiding door de schuilcellen in het ondergronds gangenstelsel

Poort Waerchtig, de jongste stadspoort van Nederland uit 1888

6. Van visie naar praktijk

6.1 Inleiding

Hoewel Maastricht landelijk niet echt bekend staat als vestingstad laat deze visie zien hoe bijzonder de Maastrichtse vestingwerken zijn. De grote hoeveelheid materiaal dat zowel boven- als ondergronds bewaard is gebleven door 15 verschillende eeuwen heen maakt de Maastrichtse vesting uniek voor Nederland maar zelfs ook voor Europa. De directe samenhang met het belangrijk ecosysteem in, op en nabij de vestingwerken met meer dan 50 beschermde planten- en diersoorten heeft tevens hoge natuurwaarden.

Tot op heden kwamen de vestingwerken slechts fragmentarisch in plannen aan de orde, was er geen integrale visie op het gebied van cultuur en natuur en stond het belang en waardering van de vestingwerken niet bij iedereen op het netvlies. Wel zijn losse initiatieven tot ontwikkeling gebracht zoals het markeren van het Bastion Parma in het straatoppervlak aan de Avenue Ceramique en het aanbrengen van metalen noppen op de parkeerplaats aan de Houtmaas. Omdat het geen eenheid vormt met de omgeving en de informatievoorziening nauwelijks aanwezig is, komen deze verwijzingen naar de vestingwerken niet volledig tot zijn recht. Het is een grote kans voor de stad om de vestingwerken als geheel beleefbaar te maken. In het verleden zijn ook projecten tot stand gekomen waarbij restauratie en informatie goed zijn gecombineerd. Fort Sint Pieter is in het kader van het Septentrion-project volledig gerestaureerd en overgedragen aan Natuurmonumenten. Daarnaast zijn in het Belvédère-project de cultuur en natuur van de vestingwerken als basis in de ontwikkelingsplannen opgenomen.

6.2 Visie en uitvoeringsprogramma

In deze visie zijn tal van mogelijkheden en kansen geformuleerd met een hoog ambitieniveau. Het is niet realistisch om te verwachten dat alle genoemde onderdelen op korte termijn uitgevoerd kunnen worden. De visie is vooral bedoeld als handvat en inspiratiebron voor de toekomst, waarin een integraal beeld wordt gegeven en die kan dienen als sturingsmiddel voor plannen en projecten die in de komende jaren worden uitgevoerd.

Het is van belang in de komende 15 jaar prioriteiten te stellen, keuzes te maken en uitvoering te

geven aan de ambities op het gebied van behouden, beleven en betekenis geven van de vestingwerken in Maastricht. Dit zal vorm krijgen in tweejaarlijkse uitvoeringsprogramma's. Uit het brede scala aan potenties en kansen die als inspiratiebron in de visie zijn opgenomen, worden keuzes gemaakt die als acties worden uitgevoerd.

6.3 Juridische instrumenten

Op juridisch vlak worden de geëigende instrumenten gehanteerd. Dit betekent dat de reguliere bouwen monumentenregelgeving van toepassing is. Een aantal onderdelen van de vestingwerken heeft de status van rijksmonument waar bij wijziging of restauratie een monumentenvergunning nodig is. De overige onderdelen zullen in de toekomst ondergebracht worden in het Maastrichts Planologisch Erfgoedstelsel. Dit is de bestemmingsplanbescherming voor gemeentelijk erfgoed.

6.4 Communicatie

Het reguliere vestingoverleg van de gemeente dat circa vier maal per jaar plaatsvindt, zal blijven voortbestaan. Dit zal ook het gremium blijven waar ideeën en mogelijkheden besproken worden. Hieraan nemen onder andere partijen zoals de stichting Maastricht Vestingstad, de stichting Menno van Coehoorn, het Centrum voor Natuur en Milieu Educatie en de VVV Maastricht deel. Daarnaast bestaat de ambitie om ten aanzien van het beheer bij de vestingwerken één aanspreekpunt in te richten.

Als hulpmiddel bij het stellen van de juiste prioriteiten is het noodzakelijk om een marktwaardenonderzoek naar de vestingwerken te laten uitvoeren om in beeld te brengen wat de toeristische en economische waarden zijn. Dit onderzoek kan een belangrijke bijdrage leveren voor de selectie van activiteiten op het gebied van beleving en betekenis geven.

6.5 Financiële doorkijk

In de vestingvisie is in het kader van onderhoud en beheer een financiële probleemanalyse gemaakt.

Hieruit blijkt dat:

- de éénmalige achterstallige onderhoudskosten circa € 335.000 bedragen
- de structurele en jaarlijkse onderhoudskosten circa € 405.000 bedragen waarvan circa € 115.000 niet financieel afgedekt is (beide prijspeil 2009)
- de grootschalige restauratieprojecten circa 7 miljoen euro bedragen.

De uitvoering van de ambities op het gebied van beleven en betekenis geven zijn nog niet in kaart gebracht. Vanwege de diversiteit in soort en omvang is hiervoor nog geen kostenberekening gemaakt.

De dekking van de financiële middelen die in het kader van de vestingvisie nodig zijn, zullen in de tweejaarlijkse uitvoeringsprogramma's worden uitgewerkt. Het eerste uitvoeringsprogramma zal samen met deze visie worden vastgesteld en zal zich vooral richten op het wegwerken van achterstallig onderhoud en het uitvoeren van regulier onderhoud.

Het heeft de eerste prioriteit om behoud voor de toekomst te kunnen garanderen.

Om de grootschalige restauratieprojecten te realiseren wordt een lobbytraject ingezet, gericht op het verwerven van (co)financieringsbronnen. Voorstellen voor de uitvoering van belevings- en betekenisprojecten (inclusief financiering) worden vooral in de volgende uitvoeringsprogramma's gedaan.

6.6 Aansluiting bestaande projecten

Uiteraard zal ook gekeken worden waar mogelijke ambities bij bestaande projecten kunnen aansluiten. Het kandidatuurschap voor Culturele Hoofdstad Europa 2018 is hier één voorbeeld van. De vestingwerken leveren een essentiële bijdrage aan het culturaanbod van Maastricht en versterken daarmee de positie van Maastricht als culturele hoofdstad. De vestingwerken zijn daarom de basis voor projecten, activiteiten en evenementen in dit kader.

Ook het projectgebied Belvédère biedt kansen en mogelijkheden voor de vestingwerken. Dit is bij uitstek een project waar rekening gehouden kan worden met onder andere herbestemmingsmogelijkheden, het versterken of realiseren van doorgaande routes of verbindingen zowel op recreatief als ecologisch gebied, aangepaste beplanting en herinrichting van de openbare ruimte (zoals schoots-

velden), het markeren van verdwenen vestingwerken in de openbare ruimte en het benutten van educatieve en recreatiemogelijkheden.

6.7 Tot slot

Deze visie heeft de grote waarde van de vestingstad Maastricht in beeld gebracht en zal draagvlak creëren voor het behouden van, het beleefbaar maken van en het betekenis geven aan de vestingwerken. Hiermee zal het geheim dat Maastricht al 16 eeuwen met zich mee draagt, langzaam worden ontrafeld.

UITGAVE: Gemeente Maastricht

AUTEURS: Johan Canoot | Cridi Frissen | Vera Hamers | Marcel Hennissen | Servé Minis | Jos Notermans | José Peeters | Nicky Pouw | Gilbert Soeters

FOTOGRAFIE: omslag, pag. 2, 13, 15, 66: Paul Rutten | Pag. 4 (beneden): Pline | Pag. 8: Theodoor Weijnen | Pag. 10 (muurhagedis): Denis Frissen | Pag. 10 (zwart roodstaartje): HAWKS-natuurphoto | Pag. 16, 29 en 57: CNME | Pag. 22 (beneden): Vera Hamers | Pag. 27, 38, 40, 42, 48, 62 : Jan van Tol | Pag. 29 (boven), 39, 43, 47: Dion Gelders | Pag. 31, 51: Air Vision.nl, John Dummer | Pag. 32: Servé Minis | Pag. 52: Stichting R.R.B. Maastricht | Pag. 54: W.A. Evelein | Pag. 60, 61: Pascal Moors (VVV Maastricht) | Pag. 65: Philip Driessen (VVV Maastricht).

KAARTPRODUCTIE: Carlos Apers | Willy Munier | Herman Peeters | Peter de Ronde |
Met gebruikmaking van digitale gegevens van de Stichting Maastricht 1867

VORMGEVING: Dion Gelders

DRUK: Andidruk, Beek

MET DANK AAN: Thei Provaes | Ton Henrar | Toon Jenniskens (Stichting Maastricht Vestingstad) | Jos Notermans (Stichting Menno van Coehoorn) | Cridi Frissen (Centrum voor Natuur en Milieu Educatie) | Suzanna de Groot (Natuurmonumenten) | Pierre Grooten (Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen) | Tineke de Jong (IVN) | Henriette Frederix en Thijs Winkelmolen (VVV Maastricht) | George Vogelaar (Journalistieke Producties).

De vestingkaart op pagina 16 is ondermeer opgebouwd uit gegevens van Stichting Maastricht 1867. Indien deze kaart wordt gebruikt met het oogmerk deze in het openbaar te verspreiden dient hiervoor toestemming te worden gevraagd aan het bestuur van Stichting Maastricht 1867.

Contactgegevens: e-mail: maastricht1867@hotmail.com, telefoon: 043-3257282 of 06-22300859,
post: Achter de Barakken 35, 6211 RZ Maastricht. Contactpersoon: Paul Tieman

© Gemeente Maastricht, 2012

Maastricht is als vestingstad ongekend. Bijzonder voor Nederland, maar zelfs ook in Europese begrippen. Nergens is zoveel materiaal zowel boven- als ondergronds bewaard gebleven. Niet uit één bepaalde periode maar door 15 verschillende eeuwen heen, zodat een unieke staalkaart van de militaire geschiedenis kan worden getoond. Daarnaast zijn de diverse linies en bouwwerken bepalend voor de structuur en identiteit van de stad Maastricht. Hoewel Maastricht landelijk niet echt bekend staat als vestingstad is de stad wel degelijk uniek als het gaat om de aanwezige vestingwerken. Om dit in de toekomst te handhaven en te verbeteren, staat behoud en beleefbaar maken van het militair erfgoed centraal in deze vestingvisie.

